

UNIVERSITA KARLOVA
FAKULTA SOCÁLNÍCH VĚD
INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ÚLOHA NESTÁTNÍCH AKTÉRŮ

V SYSTÉMECH GLOBÁLNÍHO VLÁDNUTÍ:

Vliv hnutí mezinárodní občanské společnosti na rozhodování

Světové obchodní organizace (WTO) v případě zpřístupnění

patentovaných léčiv rozvojovým zemím.

MICHAEL H. ROSÁK

Konzultant práce: Doc. PhDr. Běla Plechanovová CSc.

Prohlašuji tímto, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a pouze za použití uvedené literatury.

V Praze, 22. května. 2006

Michael H. Rosák

ABSTRACT

The Role of Non-state Actors in Global Governance: The Impact of Civil Society on the Decision-making of World Trade Organization in the Access to Medicine Case.

The aim of this paper is to analyse the extent to which non-state actors play a role in contemporary global governance. The focus is mainly on analysing the processes through which non-state actors and global civil society interact with governments and multilateral institutions. Further analysis is devoted to the normative framing of non-state actors motivations for change. Through the application of the Ideational Life Cycle, we attempt to investigate the processes involved in a case study, describing the two different framing approaches. Part of the controversy of the Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) is that it was generally pushed through by business non-state networks, without any consideration of public health concerns of the developing countries and their HIV/AIDS crisis situation. A transnational coalition of NGOs has taken up this controversy in order to challenge the WTO Agreement and to make public health an issue that is by far given preference to intellectual property right. Both non-state networks have succeeded in their claims to authority. This paper investigates how.

OBSAH

1. ÚVOD.....	6
2. TEORETICKÝ RÁMEC.....	9
2.1. Vymezení problematiky a pojmů.....	9
2.1.1. Mezinárodní a globální vládnutí.....	9
2.1.1.1. Vlivy globalizace.....	9
2.1.1.2. Globální instituce.....	11
2.1.2. Vládnutí.....	12
2.1.2.1. Globální vládnutí.....	13
2.1.2.2. Instituce globálního vládnutí.....	14
2.1.2.3. Komplexní multilateralismus.....	16
2.1.3. Nestátní aktéři.....	16
2.1.3.1. Vymezení nestátních aktérů.....	17
2.1.4. Globální občanská společnost.....	19
2.1.4.1. Transnacionální kolektivní jednání.....	20
2.1.4.2. Procesy transnacionálního kolektivního jednání.....	22
2.1.5. Účinnost, odpovědnost a legitimita.....	23
2.1.5.1. Rozvoj nestátních aktérů.....	24
2.1.5.2. Účinnost globální občanské společnosti.....	26
2.1.5.3. Legitimita a odpovědnost.....	27
2.2. Teorie ideového životního cyklu.....	30
2.2.1. Normy.....	31
2.2.1.1. Druhy norem.....	33
2.2.2. Životní cyklus norem.....	34
2.2.2.1. Vznik normy.....	34
2.2.2.2. Rozšíření normy.....	36
2.2.2.3. Internalizace normy.....	37
3. PŘÍPADOVÁ STUDIE.....	41
3.1. WTO a dohoda TRIPS.....	41
3.1.1. Dopad dohody TRIPS.....	42

3.1.2.	Vliv nestátních aktérů v případě TRIPS.....	44
3.2.	Farmaceutické koncerny jako zastánci norem.....	45
3.2.1.	Vznik konstitutivní normy.....	46
3.2.2.	Rozšíření konstitutivní normy.....	47
3.2.3.	Internalizace konstitutivní normy.....	48
3.3.	Transnacionální koalice nevládních organizací jako zastánci norem.....	48
3.3.1.	Vznik evaluativní normy.....	49
3.3.2.	Rozšíření evaluativní normy.....	54
3.3.3.	Internalizace evaluativní normy.....	55
4.	ZÁVĚR	57
5.	SEZNAM LITERATURY	61

1. ÚVOD

Vzhledem k dopadům globalizace, které jsou v posledních letech stále výrazněji vnímatelné, začíná být svět mnohem silněji provázán. V některých vztazích tato skutečnost zmírňuje význam národních států, které jsou stále více suplovány multilaterálními institucemi a procesy globálního vládnutí. Mezinárodní právo přitom nezná významnější pojmy, než je suverenita nebo suverénní stát. I přesto se začínají v globální politice objevovat subjekty, jejichž role je významná a zároveň ničím nepodložená. Přesto dosahují úspěchů při regulování některých globálních dopadů.

V tomto kontextu se dá hovořit o nestátních aktérech, jejichž vliv důsledně narůstá, byť mají jejich procesy pramalou oporu v ústavní struktuře nebo nějaké dané hierarchii. Mohou mít podobu nadnárodních korporací, ale také globální občanské společnosti. Existují-li skutečně, jak pak ale takové procesy fungují a do jaké míry mohou ovlivňovat věci veřejné? Jaký je ve způsobu jejich vzájemné regulace rozdíl? A jakým způsobem regulují sami sebe? Jsou jejich zájmy čistě pragmatické nebo také ušlechtilé? To je jen několik otázek, které bychom měli v této práci analyzovat. Naším cílem je vykreslit přehledněji míru působnosti těchto globálních nestátních aktérů a prokázat na konkrétních příkladech, zda mají reálný potenciál k regulaci změny politického prostředí a zda se tento potenciál snaží využít.

Cílem této práce je vykreslení úlohy nestátních aktérů v dnešním globalizovaném světě a sledování procesů, jež jejich působení má v rámci sféry globálního vládnutí. K propojení teoretických rámců, zkoumajících normativní motivaci aktérů při iniciování změny, s reálnou současností, použiji v této práci případovou studii, na které bude ukázán a popsán vliv a působnost nestátních aktérů, a to jak ekonomických, tak těch občanských. Tato případová situace je z

relativně nedávné doby, kdy vstoupila v platnost Dohoda o obchodních aspektech práv duševního vlastnictví TRIPS v rámci Světové obchodní organizace (WTO), která měla velký dopad na zneprístupnění léčiv nemoci HIV/AIDS pacientům z rozvojových zemí.

Hlavní otázka, na kterou se budeme snažit v této práci odpovědět je jiná, než jak byla původně popsána v projektu bakalářské práce. Nebude se v takové míře soustředit na předpoklady budoucnosti role nestátních aktérů, protože ty jsou ve stávající době teoreticky velmi těžce odhadnutelné. Místo toho se pokusí analyzovat co nejpodrobněji aktuální stav. Otázka, kterou se budeme pokoušet zodpovědět je postavena takto:

Jakou úlohu hrají nestátní aktéři v ovlivňování sféry globálního vládnutí a do jaké míry toto ovlivňování může způsobit morálně kvalitativní změnu?

K zodpovězení této otázky se nejprve pokusíme o vytvoření řádné definice globálního vládnutí a nestátních aktérů. Co jsou a jak jsou konstituovány? Práci proto rozdělíme do dvou částí, teoretické a empirické. První kapitola teoretické části vysvětlí především hlavní pojmy a seznámí nás blíže s problematikou globálního vládnutí, ale i nestátních aktérů. Snaha bude o popsání jejich úlohy v transnacionální politice, včetně té, jakou hraje globální občanská společnost, které je v současnosti někdy přisuzována nejnovější a přitom výhradní pozice morálního novátorství mezi nestátními aktéry. Druhá kapitola teorie se pak bude soustředit na způsob, jakým nestátní aktéři mohou ovlivnit změnu. Teorie ideové životnosti popíše (Ideational life cycle theory) vznik norem, které regulují globální vládnutí. Právě popisem normativní změny snad prokážeme, že nestátní aktéři mohou na základě vlastní potřeby ovlivnit určité ideové proměny systému

globálního světa. S použitím teorie ideové životnosti si popíšeme životní cyklus normativní ideje, která má za cíl vyprovokovat změnu.

Empirická část popíše detailněji případovou studii, která potvrdí, nebo vyvrátí pravdivost naší teoretické části a to hned na dvou příkladech. Jako příklad popíšeme situaci spojenou s regulováním práv duševního vlastnictví v rámci Světové obchodní organizace, konkrétně pak pomocí Dohody o obchodních aspektech práv duševního vlastnictví TRIPS a jejím dopadem na přístup rozvojových zemí k léčivům. V první části se podíváme na způsob, jakým byl do režimu obchodní liberalizace světových trhů přijat takový regulační prvek (TRIPS), na jehož prosazení byla zainteresovaná pouze určitá zájmová skupina, rovněž nestátního charakteru. Druhá část se pak u stejného příkladu bude podrobně soustředit na roli občanské společnosti ve snaze o regulační změnu dohody TRIPS a to za morálního přesvědčení, že veřejné zdraví má přednost před právem duševního vlastnictví. V obou případech zasahovali nestátní aktéři, proto by tato případová studie měla být vhodná k popisu rolí nestátních aktérů v globálním vládnutí.

Závěrem bychom měli vysvětlit míru vlivu nestátních aktérů, tak jak byla popsána v teoretické části této práce a míru morálního obsahu agendy, jakou tito nestátní aktéři mají. Zároveň bychom měli tuto míru ilustrovat na empirické části této práce.

2. TEORETICKÝ RÁMEC

2.1. Vymezení problematiky a pojmů

Než přistoupíme ke konkrétnější teorii, je patřičné uvést na pravou míru některé užívané pojmy, které v této kapitole blíže uvedeme a zasadíme do teoretických přístupů tak, jak jsou popisovány v dostupné literatuře mezinárodních vztahů. Tato část tedy primárně vymezí obecnější pojmy i přístupy, jako jsou globální vládnutí, státní aktéři nebo globální občanská společnost.

2.1.1. Mezinárodní a globální vládnutí

Jedním ze zavádějících termínů v této práci je termín „globální vládnutí“, proto si žádá své vysvětlení a zařazení do kontextu globalizačních procesů. Samotný termín „globální“ totiž není synonymem slova „mezinárodní“, které v současné literatuře mezinárodních vztahů nacházíme ve spojení s problematikou vládnutí mnohem častěji a samozřejměji. Jak se tedy tyto termíny liší a proč bude na tyto rozdíly brán zřetel v této práci? Nejprve vysvětlíme do jaké míry je důležité přičítat význam odlišení adjektiva „globální“ od „mezinárodní“ a posléze se zaměříme na vysvětlení termínu „vládnutí“. Jako celek tak detailněji představíme sféry, kterými se globální vládnutí zabývá a zároveň vysvětlíme, proč se tato práce bude zabývat jeho problematizací.

2.1.1.1. Vlivy globalizace

Naším hlavním záměrem je skutečně vystihnout současné postavení nestátních aktérů ve stávajícím světě, který se následkem globalizačních vlivů neopírá výhradně o uspořádání států, ale jehož základními konstituenty začínají být

také toky.¹ „Toky jsou decentralizované, neprostorové a nezhmotněné síly, které fungují dohromady, spolu s a zároveň proti geopolitickému řádu prostorové suverenity.“² Zatímco mezinárodní svět je vnímán jako mozaika jednotlivých států, globální sféra je složena ze sítí suprateritoriálních toků. „Globální jevy jsou všechny ty, které v určitý moment současně přesahují široce rozptýlené lokality a mohou se téměř okamžitě pohybovat mezi místy kdekoliv na světě.“³ Struktury států nejsou vybaveny orgány, které se umějí s jevy doprovázejícími globalizaci koncepčně vypořádat, přesto „převládá současné povědomí, které předpokládá, že vládní moc má být centralizována“.⁴ Jak ale zmiňuje James N. Rosenau⁵, po skončení studené války s rozvojem a rozšířením technologií, a následnou narůstající provázaností světa, začala být tato centralizace moci zpochybňována, protože se zjevně a výrazně změnilo pojetí času nebo vzdálenosti. Hranice státu nebo jeho suverenity tak začaly být mnohem prostupnější, což přivedlo svět do období velmi nezvyklé komplexity. „Jako důsledek byly uvolněny rozmanité a neslučitelné síly, které stručně vystihuje střet mezi globalizací, centralizací a integrací na straně jedné, a lokalizací, decentralizací a fragmentací na straně druhé.“⁶ Rosenau tyto střety mezi jednotlivými silami nazývá ‚fragmegrací‘ (‘fragmegration‘ – vycházející z výrazů ‚Fragmentation‘ a ‚Integration‘).

¹ Bartelson, J., (2000): ‘Three Concepts of Globalization’, *International Sociology*, 15 (2), s. 189.

² Ibid., s. 190.

³ Scholte, J.A., (1997): ‘Global Capitalism and the State’, *International Affairs*, 73 (3), s. 431.

⁴ Vendt, A., citováno In Rosenau, J. N., (2002): ‘Governance in a New Global Order’, In: Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 70.

⁵ Rosenau, J. N., (2002): ‘Governance in a New Global Order’, In: Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 70.

⁶ Ibid.

2.1.1.2. Globální instituce

„Jedním ze způsobů, jak vlády na globalizaci reagují, je mezivládní spolupráce.“⁷ Mohou tak multilaterálně spojit své prostředky, odbornost i kapacitu potřebnou k docílení společných zájmů. „...Vlády zakládají mezinárodní instituce proto, aby proklamovaly své národní zájmy formou vzájemné spolupráce. Činí tak delegováním části svého vlivu na mezinárodní organizace, které si sami vytvořily.“⁸ Takto utvářené instituce se mnohdy nemusejí umět vypořádat s problematikou, která vyplývá v důsledku globálních změn, mimo jiné také proto, že tyto problémy jsou mnohdy řešitelné v časovém horizontu několika desetiletí. Vlády jsou přitom voleny na období mnohem kratší a jejich zájem věnovat se některým konkrétním problémům je velmi pravděpodobně tímto časovým výhledem ovlivněn. Přesto v několika posledních letech rostl vliv některých multilaterálních organizací, které jsou povinovány věnovat se otázkám přímo nebo nepřímo vyplývajícím z globalizačních procesů. Do prostoru mezinárodních režimů tak vstoupily například organizace Brettonwoodského systému (Světová banka, Mezinárodní měnový fond) nebo relativně nově vzniklá Světová obchodní organizace (WTO). Protože se v této práci budeme zabývat především poslední zmíněnou organizací, tedy WTO, je důležité i k ní připojit přívlastek „globální“, byť může být některými teoretiky mezinárodních vztahů vnímána jako čistě multilaterální (což odpovídá institucionálně, ne však hodnotově). Zdůrazněme zde, že WTO je globální institucí především proto, že některé aspekty liberalizace trhu souvisí v současné době s procesy, které vyplývají z globalizačních jevů (jako je například virtuální finanční trh, jehož lokální kolaps má vzhledem k důsledné provázanosti dopad na světovou ekonomiku – viz.

⁷ Woods, N., (2002): 'Global Governance and the role of institutions', In Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 29.

⁸ Ibid.

např. asijská finanční krize v r. 1997). „Mezinárodní“ nebo „mezivládní“ tedy není totéž, jako „globální“.

2.1.2. Vládnutí

Bližší definici si vyžaduje také výraz „vládnutí“. „Pokud si někdo uvědomuje, že všeobecné rozšíření užívání slova ‘vládnutí’ (governance) je v podstatě současným fenoménem –v některých jazycích vlastně ani neexistuje (např. v němčině) – nepřekvapí nás, že jeho rozšíření nastalo současně s příchodem globalizace.“⁹ Potůček¹⁰ používá definici vládnutí, ve významu „systému hodnot, veřejných politik a institucí, pomocí nichž společnost spravuje své hospodářské, politické a společenské záležitosti interakcí uvnitř a mezi státem, občanskou společností a soukromým sektorem. Funguje na všech úrovních lidského snažení.“ Upozorněme zde na skutečnost, že taková definice popisuje primárně vnitrostátní uspořádání, zároveň ale hovoří o funkčnosti na „všech úrovních lidského snažení“, čímž fakticky samotné vymezení vládnutí posouvá i mimo vnitrostátní sféru, do globalizovaného světa protkaného různými úrovněmi společnosti. „Zatímco zákonné systémy vlád mohou být chápány jako struktury, systémy vládnutí plní funkce společnosti nebo jejích procesů, které mohou být vykonány nebo realizovány rozličnými způsoby, v rozdílných dobách a místech (nebo i ve stejnou dobu), širokou škálou organizací.“¹¹

⁹ Rosenau, J. N., (2002): ‘Governance in a New Global Order’, In. Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 71.

¹⁰ Potůček, M., (2005): „Konceptuální základy strategického vládnutí – Koncept“, s. 4., http://martinpotucek.cz/download/konceptualni_zaklady_strat_vlad.pdf , (10. 05. 2006)

¹¹ Rosenau, J. N., (2002): ‘Governance in a New Global Order’, In. Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 72.

2.1.2.1. Globální vládnutí

Narozdíl od Potůčkova vysvětlení, se Rosenau¹² domnívá, že zasazení termínu „vládnutí“ do globálního kontextu je koncepčnější, než když je vnímáno primárně jako vnitrostátní záležitost. V rámci státu se tradičně hovoří spíše o vládách, ať už lokálních, provinčních nebo národních, které udávají směr a rámec vývoje. I s jejich přičiněním se svět postupně ocitnul ve fázi vzrůstající vzájemné závislosti. Přesto až s koncem studené války začaly důsledky této provázanosti mít globální dopad, tedy přesahovat jakékoliv hranice. Jako příklady Rosenau uvádí globální oteplování, finanční krize nebo společenský dopad genocidního chování ve Rwandě nebo Kosovu. „Globální vládnutí je snadno napadnutelný pojem. Někdo tvrdí, že už samotný termín zastírá více, než vysvětluje, navrhuje nebo předpokládá 'globální společenství', které ve skutečnosti neexistuje, nebo podobu správy nebo vlády, která s vládnutím nemá nic společného.“¹³ Důležité v tomto ohledu je tedy i správné chápání rozdělení pravomocí, respektive sféry vlivu. „Jak vyzoroval německý filozof Jürgen Habermas, globální vládnutí je utváření vnitrostátní politiky, určené pro celou planetu a postavené na její úrovni.“¹⁴ Vlády v tomto globálním světě fungují jako formální entity, které jsou ustaveny především díky formálním institucím, jako je suverenita nebo ústava. Systémy vládnutí naopak závisí na tradičních obyčejích a normách, neformálních dohodách nebo společných zájmech, díky kterým je možné dosáhnout určitého pocitu odpovědnosti.

„Je tedy jasné, že světové záležitosti se dají konceptualizovat jako ovládané rozdvojeným systémem – tento jev můžeme nazývat dva světy světové politiky –

¹² Ibid.

¹³ Woods, N., (2002): 'Global Governance and the role of institutions', In Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 28.

¹⁴ Rischard, J. F., (2002): *High Noon: Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them*, Basic Books, New York, s. 182.

jeden je vnitrostátní systém států a jejich národních vlád, který již dlouhou dobu ovlivňuje postavení světových událostí. Druhý pak je multicentrický systém všech dalších různých druhů kolektivit, které se objevily jako konkurenční zdroje autority, spolu s aktéry, kteří někdy spolupracují, častěji soupeří a věčně působí na systém utvářený státy. ... světová scéna je tak protkána aktéry..., kteří kolektivně utvářejí vysoce komplexní systém globálního vládnutí.“¹⁵

Samotný koncept globálního vládnutí tedy zahrnuje jak institucionální, tak normativní regulaci¹⁶, což je pro naši práci velmi důležité. Jak později uvidíme, právě normy hrají velmi důležitou roli v utváření politické motivace nestátních aktérů, protože pomáhají vymezit hlavní zaměření politického angažmá. Jinými slovy: „Globální vládnutí utváří mezinárodní scénu pro lobování nebo zastupování nezadatelných zájmů.“¹⁷ V případě nestátních aktérů a multilaterální instituce, jakou je WTO, pak hovoříme hned o několika druhích zájmů, které vedou k větší motivaci politické aktivity, což je konkrétně v případě patentování léčiv velmi exemplární.

2.1.2.2. Instituce globálního vládnutí

Právě instituce, jakými je např. WTO (patří sem i Mezinárodní měnový fond nebo Světová banka) se pohybují v oblasti sféry globálního vládnutí. Dopady jejich rozhodnutí mají nezanedbatelný vliv na kvalitu života lidí na celém světě a témata, kterými se zabývají jsou tedy globálního charakteru. „Činnosti těchto institucí mají důležitý dopad na mnoho lidí, kteří jsou příliš vzdáleni centřům rozhodování ve

¹⁵ Rosenau, J. N., (2002): 'Governance in a New Global Order', In: Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 73.

¹⁶ Clark, I., (2001): 'Globalization and the post-cold war order', In: Baylis, J., Smith, S., Ed., *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, Oxford University Press, s. 637.

¹⁷ Woods, N., (2002): 'Global Governance and the role of institutions', In: Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 27.

Washingtonu nebo Ženevě. Je malým zázrakem, že lidé, na které politika těchto institucí nejvíce dopadá, se čím dál více mobilizují, aby sami ovlivnili jejich strukturu a politiku.“¹⁸ Velmi zajímavá je také interakce s nestátními aktéry, kterou v posledních několika letech zaznamenávají. “Zatímco monopol na vnější vztahy mezi státy si tradičně drželi vysocí státní činitelé, nárůst nadvládních uskupení znamená významný doplněk globálního vládnutí.“¹⁹ „Mezinárodní arény, jako například mezivládní organizace, jsou klíčovými místy pro vzájemnou interakci vlád a zástupců průmyslu s transnacionálními nevládními aktéry.“²⁰ O'Brien, Goetz, Scholte a Williams²¹ hovoří o nové formě multilateralismu - tzv. komplexním multilateralismu, který se stále vyvíjí, nemá zatím svoji finální podobu. Utváří se především od spodu nahoru, ne jako tomu bylo doposud, kdy byl utvářen naopak – svrchu, tedy hierarchicky. „Nevnímá stát jako výhradního zastupitele lidských zájmů.“²² Slovy Keohana a Nyeho: „jakýkoliv vznikající model vládnutí by měl mít podobu systému, nikoliv hierarchie, a měl by mít minimální, nikoliv vysoce ambiciózní cíle.“²³

¹⁸ O'Brien, R., Goetz, A. M., Scholte, J.A., Williams, M., (2000): 'Contesting governance: multilateralism and global social movements', In. O'Brien, R., Goetz, A. M., Scholte, J.A., Williams, M., *Contesting Global Governance*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 1.

¹⁹ Koenig-Archibugi, M., (2002): 'Mapping Global Governance', In Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 50.

²⁰ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): 'From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics' In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 11.

²¹ Ibid., s. 3-14.

²² Ibid. s. 4.

²³ Keohane, R.O., Nye, J.S., (2000): 'Introduction', In Nye, J.S., Donahue, (Eds.), *Governance in a Globalizing World*, Washington DC, Brookings Institution, s. 37; citováno In. Held, D., McGrew, A., (2002): *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 34.

2.1.2.3. Komplexní multilateralismus

Komplexní multilateralismus se vyznačuje také tím, že jeho instituce reagují na tlak vycházející ze společenských hnutí; jeho hlavní aktéři jsou rozděleni spornými podněty nebo cíly; jejich výsledná pozice je často velmi neurčitá; dopad na roli státu je velmi rozdílný a záleží na jeho výchozí pozici v mezinárodním systému; instituce také rozšiřují svoji agendu tak, aby zahrnuly alespoň některé sociální otázky.²⁴ Současné multilaterální instituce jsou nicméně velmi výrazně zasazeny do soustavy globálního vládnutí, protože mají kapacitu k utváření takových rozhodnutí, které jsou transnacionální a jejichž dopad přitom může být výrazně vnímán i na nejnižším stupni lokálního uspořádání. Společnost pak na taková rozhodnutí přirozeně reaguje.

2.1.3. Nestátní aktéři

V takto popsaném systému globálního vládnutí se nám v rámci komplexnosti existujících multilaterálních institucí objevuje tlak společenských hnutí. Díky existenci těchto institucí mají tito nestátní aktéři možnost ovlivňovat prostor 'nadvládní spolupráce' a participovat na některých důležitých jednáních a konferencích, ať už přímo, nebo nepřímo. Tak do určité, zatím nespécifikované, míry ovlivňují globální vládnutí jako celek. „Nové zapojení nevládních organizací představuje důležité nové výzvy legitimitě a odpovědnosti mezinárodních institucí.“²⁵ Je proto důležité zmínit, koho nestátní aktéři v akademické literatuře vymezují, jaké jsou jejich typy a jaká se u jednotlivých typů používá terminologie. Právě terminologie je v tomto ohledu problematická, protože současná akademická obec se neshoduje na jednom společném označení, natož nějakém jednotném obsahu. Nestátní aktéři jsou

²⁴ Ibid. s. 6.

²⁵ Woods, N., (2002): 'Global Governance and the role of institutions', In Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 28.

v literatuře na toto téma popsání rozmanitými způsoby. Stejně důležitá, jako popsání odborného názvosloví, je i analýza míry odpovědnosti a legitimacy, jakou tyto entity mají, nebo mít mohou.

2.1.3.1. Vymezení nestátních aktérů

V případě vymezení nestátních aktérů by bylo zavádějící hovořit výhradně o nezávislosti na státech nebo státních autoritách, protože v některých případech mají i nevládní organizace k vládám fakticky velmi blízko.²⁶ Tento blízký vztah může být způsoben např. finančním propojením (mnohé organizace operují na základě státních dotací) nebo i přímou účastí některých státních zástupců na činnostech think-tanků nebo jiných elitních klubů. Zároveň existuje v dnešní době již velká řada projektů mezi veřejnou a soukromou sférou (PPP- Public-Private Partnerships), které mají na mezinárodní úrovni podobu spolupráce mezivládních organizací, think-tanků a organizací nevládních. „Na jednom konci této škály leží společnosti a organizace, jejichž aktivity jsou plně podporovány jednou nebo více vládami; na té druhé jsou pak skupiny a hnutí, které vlády, v oblastech, kde se chtějí prosadit, vnímají jako hrozbu zavedeného pořádku.“²⁷ Pro účel naší práce se zaměříme spíše na takové aktéry, kteří jsou státu co nejvíce vzdáleni a jsou i stejně vzdáleni vládním a mezivládním orgánům. Josselin a Wallace²⁸ udávají užší podmínky pro vymezení nestátních aktérů. Kromě toho, že musí být nezávislí na finanční podpoře nebo kontrole centrálních vlád, a tedy vycházet z občanské společnosti, tržního

²⁶ Josselin, D., Wallace, W., (2001): 'Non-state Actors in World Politics: a Framework', In Josselin, D., Wallace, W., (Eds.) *Non-state Actors in World Politics*, New York, Palgrave Publishers, s. 3.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., s. 4-5.

hospodářství, či jinak vzniklé politické aktivity mimo vliv státní kontroly, musí také participovat v rámci systému, přesahujícího hranice dvou a více států. Jsou-li účastníkem těchto tzv. transnacionálních vztahů, které propojují politické systémy, hospodářství a společnost, pak musí navíc jednat takovým způsobem, aby do jisté míry ovlivňovali²⁹ politické výsledky, ať už v rámci jednoho, či více států nebo mezinárodních institucí. Josselin a Wallace do své definice nestátních aktérů tedy zahrnují mnohem širší základnu, než jakou běžně představují pouze nevládní organizace. Řadí sem i ekonomické aktéry, zločinecké sítě, církve nebo transnacionální politické strany.

Nestátní aktéři se ale objevují v terminologii společenských věd spíše v souvislosti s globální občanskou společností, nebo globálními společenskými hnutími. O'Brien³⁰ a spol. zmiňuje detailněji, jaké termíny jsou v případě nestátních aktérů, operujících v transnacionálním prostoru, používány: globální společnost, globální občanská společnost, mezinárodní společnost, světová občanská politika, transnacionální vztahy, NGOs (nevládní organizace), organizace transnacionálních společenských hnutí, organizace globální společenské změny a transnacionální advokační uskupení. „Každý termín se vztahuje na částečně odlišné téma výzkumu, s širším nebo užším záběrem a je většinou vybrán tak, aby odpovídal specifickému badatelskému zadání.“³¹ I když některé popsané termíny zužují výše popsaná kritéria nestátních aktérů, je pro naši práci důležité zmínit i problematiku těchto vymezených

²⁹ Toto ovlivňování může být cílené buď zcela, nebo pouze částečně, ať už je cíl primární, nebo pouhou součástí obecnější činnosti.

³⁰ O'Brien, R., Goetz, A. M., Scholte, J.A., Williams, M., (2000): 'Contesting governance: multilateralism and global social movements', In: O'Brien, R., Goetz, A. M., Scholte, J.A., Williams, M., *Contesting Global Governance*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 12.

³¹ Ibid.

částí, protože se vlivem globálního občanského hnutí budeme de facto podrobněji zabývat při určování normativní motivace k zásahu v případě problematiky léčiv.

2.1.4. Globální občanská společnost

Scholte³² ze skupiny nestátních aktérů vymezuje jako zvláštní kategorii tzv. občanskou společnost, kterou definuje jako „politický prostor, ve kterém se dobrovolná sdružení záměrně snaží o ovlivnění pravidel, která určují různé aspekty společenského soužití“³³. Zmíněné aspekty se v našem případě týkají globální domény, proto se hovoří o globální občanské společnosti. Sem je zahrnuto již konkrétněji velké množství nejrůznějších aktérů, mezi které podle Scholteho výčtu patří: akademické instituce, obchodní fóra, klanové a příbuzenské skupiny, ochránci spotřebitelů, iniciativy rozvojové spolupráce, hnutí za životní prostředí, etnické lobbyistické skupiny, náboženská sdružení, zastánci lidských práv, odbory, místní obecní skupiny, mírová hnutí, podpůrné nadace, odborná seskupení, humanitární organizace, think-tanky, ženská hnutí, sdružení mládeže a další.³⁴ Takoví aktéři občanské společnosti jsou v globálním měřítku konstituováni formálně (ti, kteří jsou např. registrovaní) nebo neformálně (ti, kteří vznikají ad hoc, nebo např. v rámci internetových kampaní) a z hlediska struktury mohou být centralizované (např. katolická církev), federální (Mezinárodní obchodní komora, Amnesty International) či koaliční, bez koordinačního centrálního úřadu. „Komplexita ještě narůstá, když některé organizace občanské společnosti svou podobu v průběhu času mění na jednotnou, federální, síťovou nebo koaliční.“³⁵ Kromě takto rozdělené struktury

³² Scholte, J.A., (2002): 'Civil Society and governance in the global polity', In Ougaard, M., Higgott, R., (Eds.), *Towards a Global Polity*, London, Routledge, s. 146.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid. s. 148.

aktérů občanské společnosti je důležité také rozdělení podle způsobů jejich interakce a taktik, které využívají. „Některé agitace apelují na ‘hlavu’ (s užitím odborných analýz), jiné na ‘srdce’ (s apelem na city), jiné spoléhají na ‘pěst’ (s důrazem na přímé, dobře mířené jednání).“³⁶

2.1.4.1. Transnacionální kolektivní jednání

Khagram, Riker a Sikkink³⁷ hovoří v kontextu nestátních aktérů o formách ‘transnacionálního kolektivního jednání’ (Transnational Collective Action)³⁸, které dále dělí právě podle způsobů jejich interakce v globálním vládnutí na *mezinárodní (transnacionální) nevládní organizace, transnacionální advokační uskupení, transnacionální koalice a transnacionální společenská hnutí* (international [transnational] nongovernmental organizations, transnational advocacy networks, transnational coalitions a transnational social movements). Vysvětleme alespoň krátce, jaké jsou mezi nimi rozdíly. *Mezinárodní a transnacionální nevládní organizace* jsou „soukromé, dobrovolné, neziskové skupiny, jejichž primárním cílem je veřejně jistou měrou přispět ke společenským změnám ... jsou více formální a odborné než společenská hnutí, mají právní status a placené zaměstnance.“³⁹ K tomu, aby mohly být označeny jako ‘transnacionální nebo’ ‘mezinárodní’, musí mít členskou základnu v nejméně třech zemích světa a jejich cíle by měly být

³⁶ Ibid. s. 149.

³⁷ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): ‘From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics’ In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 6-10.

³⁹ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): ‘From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics’ In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 6.

mezinárodního charakteru. *Transnacionální advokační uskupení* jsou ze všech nestátních aktérů nejméně formální, protože je tvoří skupina aktivních činitelů ze všech koutů světa sdílejících společné hodnoty a opírajících se o hustou síť vzájemné informovanosti a o společná tvrzení. „Podstata činnosti těchto uskupení spočívá ve výměně a využití informací. ... netýká se jich vytrvalá koordinace strategií, jako je tomu u koalic, ani snaha o mobilizaci velkého množství lidí, jak si ji spojujeme se společenským hnutím.“⁴⁰ Velká míra transnacionální koordinace naopak charakterizuje *transnacionální koalice*, což jsou „skupiny aktérů, jež přesahují hranice států a koordinují sdílené strategie nebo soubory taktik s cílem veřejně ovlivnit změny ve společnosti. Tyto strategie se nazývají ‚transnacionální kampaně‘ a jsou hlavní jednotkou analýzy při rozboru transnacionálních kolektivních aktivit.“⁴¹ Koalice musí být formálnější, protože vyžadují institucionální rozpravu nad formami taktiky a podobou kampaní. *Transnacionální společenská hnutí* jsou definována jako „soubor soudržných aktérů se společnými záměry ..., kteří mají schopnost vytvořit koordinovanou a udržitelnou mobilizaci ve více než jedné zemi, aby tak veřejně ovlivnili změny ve společnosti.“⁴² Často tak ale činí s užitím protestů nebo rušivých metod.

Zde je vidět, jak různorodé formy mohou mít transnacionální kolektivní jednání – mohou se primárně vyznačovat výměnou informací, specificky koordinovanou taktikou nebo společnou mobilizací. Přitom podoba členské základny většinou zůstává otevřená a expanzivní, aby mohla zahrnout případné další relevantní aktéry, kteří projeví zájem podílet se na změně v rámci dané problematické otázky.⁴³ Úzké vymezení nestátních aktérů, tak jak ho pojali Khagram

⁴⁰ Ibid. s. 7.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid. s. 8.

⁴³ Ibid. s. 9.

a spol. pak může být doplněno o další vládní nebo nestátní aktéry, které zmiňoval Scholte, nebo jak je definovali Josselin a Wallace: „...státy a mezivládní organizace sem mohou být zahrnuté, stejně jako další nestátní aktéři - nadace, výzkumné instituty, epistemická společenství (epistemic communities), korporace, národní zájmové skupiny a společenská hnutí. Taková situace se někdy nazývá 'seskupení smíšených aktérů' (mixed actor coalitions).“⁴⁴ Je-li tedy pro jednotlivé aktéry některé téma společné, respektive mají-li společný zájem, pak je možné hovořit o velmi širokém pojetí zahrnujícím nestátní aktéry, které sice respektuje specifiku globální občanské společnosti, zároveň ale nechává možnosti participace otevřené všem, pro které jsou základní principy nějakým způsobem zajímavé. Z toho pro nás vyplývá, že ačkoliv je tedy odborná terminologie i přístup v dostupné odborné literatuře o nestátních aktérech velmi roztříštěný (a mohou se tak někdy vztahovat výlučně ke globální občanské společnosti nebo transnacionálnímu kolektivnímu jednání), jako celek zůstávají ve stejné kategorii. V této práci se tedy budeme zabývat nestátními aktéry, kteří jsou vymezeni Josselin a Wallacem, s ohledem na některé skutečnosti, které byly konkrétněji připsány transnacionálním občanským entitám.

2.1.4.2. Procesy transnacionálního kolektivního jednání

Procesy, na základě kterých Khagram a spol. rozděluje transnacionální kolektivní jednání, by měly být blížeji popsány, protože tyto kampaně mohou mít velký vliv na efektivitu výsledných úspěchů. Rozdíl v taktice je totiž velmi markantní. „Některá občanská sdružení se zaměřují na ovlivňování států, jiná zase na

⁴⁴ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): 'From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics' In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 9.

multilaterální organizace, trhy nebo na veřejnost všeobecně. Některé skupiny lobují přímo u oficiálních orgánů nebo komerčních činitelů, jiné kladou důraz na mobilizaci významných kruhů.“⁴⁵ Používají k tomu různé formy, jako jsou např. sympozia, shromáždění, petice, psaní dopisů, kampaně nebo bojkoty. Stejně důležité jsou i vztahy s masmédií či, osobní kontakty mezi lidmi. Názory a postoje ale mohou být vyjádřeny prostřednictvím demonstrací nebo lobování v zákulisí. Podobné rozdíly jsou i v postoji ke spolupráci s vládami nebo korporacemi – některé skupiny občanské společnosti s nimi spolupracují, jiné podobnou spolupráci odmítají. Je tedy patrné, že neexistuje žádná příliš konkrétní definice aktivit občanské společnosti, protože jedinou determinantou zůstává, že občanská společnost „existuje kdekoliv, kde lidé vyhledávají dobrovolná sdružení, která mají ovlivnit způsoby, jakými řídíme naše společné záležitosti“.⁴⁶

2.1.5. Účinnost, odpovědnost a legitimita

Protože podle Woodsové „...nová angažovanost nevládních organizací představuje nové výzvy legitimitě a odpovědnosti mezinárodních institucí“⁴⁷, je nasnadě položit si také otázku, do jaké míry je občanská společnost účinná ve svém snažení a do jaké míry je legitimní a odpovědná, případně komu? K tomu je vhodné nejprve krátce uvést historický pohled na vznik současné globální občanské společnosti a následně se věnovat míře účinnosti, problematice legitimacy a odpovědnosti. Vzhledem k tomu, že to je v současné době velmi diskutované a

⁴⁵ Scholte, J.A., (2002): 'Civil Society and governance in the global polity', In Ougaard, M., Higgott, R., (Eds.), *Towards a Global Polity*, London, Routledge, s. 149.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Woods, N., (2002): 'Global Governance and the role of institutions', In Held, D., McGrew, A., *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press, s. 28.

široké téma, které by si žádalo vlastní práci obdobného rozsahu, pokusíme se o vymezení toho nejzákladnějšího.

2.1.5.1. Rozvoj nestátních aktérů

Nejprve se podívejme na historický rozvoj transnacionálních nestátních aktérů. „Z historického hlediska je expanze i kontrakce nestátních aktérů závislá na rozvoji nebo rozkladu společností států“,⁴⁸ přičemž nejvíce se svým pozicím těšila náboženská a obchodní uskupení v liberálních společnostech. Vzhledem ke světovému uspořádání v 19. století byl svět rozdělen na části, které tomuto obchodnímu a křesťanskému liberalismu vzdorovaly (např. Čína, Persie, Etiopie). S vítězstvím liberalismu na konci 2. světové války a s příchodem studené války začaly liberální státy využívat liberální myšlenku v opozici k sovětskému pólu, k čemuž do velké míry používaly i nestátní hnutí. Podobně to fungovalo i na druhé straně, a tak se v tomto ideologickém konfliktu staly odbory, studentské organizace, mírová hnutí, společnosti přátel, organizace pro lidská práva nebo rozvojové nevládní organizace⁴⁹ nástrojem války. Jak se rozrůstala ekonomická liberalizace, měly i americké ekonomické subjekty možnosti rozpínat se po světě.

Největší boom se udál v 60. letech, kdy už poválečná ekonomika, oživená o japonskou a západoevropskou, měla možnost sílit a dále se liberalizovat. Díky dekolonizaci vznikl 'třetí svět' suverénních států, který byl ekonomicky i sociálně závislý na světě západním, nebo jeho sovětském protipólu. Právě tak byl rozšířený liberálně-ekonomický systém, který dnes velká část globální občanské společnosti staví do kritického světla svých hodnot a principů. Zároveň se ve stejné době velmi

⁴⁸ Josselin, D., Wallace, W., (2001): 'Non-state Actors in World Politics: a Framework', In Josselin, D., Wallace, W., (Eds.) *Non-state Actors in World Politics*, New York, Palgrave Publishers, s. 5.

⁴⁹ Ibid.

výrazně posunul technologický vývoj a spolu s mírovými podmínkami a dobrou sociální situací tak nastal příznivý vývoj pro nárůst počtu nevládních aktérů. Také větší vzdělanost nebo množství volného času přispěly k rozšíření nezávislých občanských hnutí. Díky odborným znalostem některých nevládních subjektů (ať už think-tanků nebo znalostních společenství), začaly státy postupně využívat jejich služeb (např. nevládní organizace v OSN) a podobně tomu bylo u spolupráce mezi veřejným a soukromým sektorem v rámci mezinárodních projektů veřejného a soukromého partnerství (PPP). S koncem studené války systém ekonomické liberalizace ještě více posílil a definitivně nastoupila globalizace. „Tradiční centrálně plánovaná regulace se ukázala být neadekvátní k usměrňování celosvětových fenoménů, jako je letecká doprava, telekomunikace, zahraniční výroba, elektronické finančnictví, globální trhy nebo ekologická degradace, která nezná hranice.“⁵⁰ I z těchto důvodů velmi významně narostl počet nestátních aktérů. Globální občanská společnost se začala vzhlížet v kolektivních identitách, které jsou alternativou těch národních, ale také začala více zpochybňovat úlohu státu, který již nerefletoval adekvátně změny, které sebou globalizace přinášela. Josselin a Wallace věří, že díky moderním technologiím se přemístil veškerý vývoj místních nevládních organizací právě za hranice států. „Na vládách nezávislá hnutí, v některých případech proti vládám dokonce postavená, [jsou] cílená na ovlivnění sympatizantů v cizích zemích. [Jsou vyzýváni] ke vzdoru nebo změně národní politiky, někdy i dokonce přesvědčeni, že vlády se dají obejít při utváření alternativního globálního pořádku.“⁵¹ Zůstává otevřenou kapitolou, kam až se mohou

⁵⁰ Scholte, J.A., (2002): 'Civil Society and governance in the global polity', In Ougaard, M., Higgott, R., (Eds.), *Towards a Global Polity*, London, Routledge, s. 150.

⁵¹ Josselin, D., Wallace, W., (2001): 'Non-state Actors in World Politics: a Framework', In Josselin, D., Wallace, W., (Eds.) *Non-state Actors in World Politics*, New York, Palgrave Publishers, s. 10.

nestátní aktéři rozrůst a jaký budou mít vliv. V každém případě je velmi důležité, zda budou vnímány jako účinné, legitimní a odpovědné síly.

2.1.5.2. Účinnost globální občanské společnosti

Otázku účinnosti globální občanské společnosti Scholte pokládá obráceným způsobem, protože se neptá, jak ovlivnila globální vládnutí, ale naopak, zda by se udála nějaká změna, kdyby nebyla občanská společnost do procesu zapojena. „Se značnou četností navazovaly na iniciativy občanské společnosti jisté politické posuny, což je korelace, která se udála příliš často na to, aby byla zcela náhodná.“⁵² Dopad občanské společnosti tedy staví pod čtyři obecná označení. Jsou jimi diskurz, procesy institucionalizace, politický obsah a sociální struktury.

V prvním případě se jedná o způsoby, jakými občanská společnost ovlivňuje celkovou rozpravu o globálním vládnutí. Díky jejímu vlivu se totiž dostávají do politiky témata, jako jsou lidská práva, udržitelný rozvoj nebo gender. Je velmi pravděpodobné, že bez ovlivňování občanskou společností by vlády států tato témata na půdě multilaterálních institucí raději ani neotvíraly. V případě procesů institucionalizace jde především o ovlivňování toho, jak se rozhodnutí utvářejí, protože to může mít významný dopad na podstatu výsledného opatření. Globální občanskí aktéři tak někdy mohou ovlivnit vznik nových institucí, jindy se přímo podílet na rozhodování o systémech globálního vládnutí, případně alespoň tlačit na větší transparentnost úředních institucí. Má ale občanský sektor vliv na konkrétní politický obsah? Do velké míry se daří zapojení do specifických situací, kdy „občanská společnost iniciuje, popohání, doplňuje nebo blokuje opatření globálního charakteru“.⁵³ Většinou tak vnáší do ekonomických otázek také sociální rozměr.

⁵² Scholte, J.A., (2002): 'Civil Society and governance in the global polity', In Ougaard, M., Higgott, R., (Eds.), *Towards a Global Polity*, London, Routledge, s. 152.

⁵³ *Ibid.*, s. 156.

V případě sociálních struktur jde především o míru, do jaké proniká vliv globální občanské společnosti hlouběji do lokálních struktur. Přispívá ale v globalizujícím se světě občanská společnost ke změnám společnosti? Uvědomíme-li si počet různých společenství a sdružení, které neoperují na bázi národnosti, ale jsou univerzalistické a kosmopolitní, je i zde patrná zásluha ve prospěch globálního světa. Je tedy možné uznat, že účinnost globální občanské společnosti je, byť relativně nově, všeobecně viditelná a že „nedávný vývoj systému globálního vládnutí a globálního společenství prokázal, že občanská společnost může přispívat k významným posunům v základech společenského pořádku.

2.1.5.3. Legitimita a odpovědnost

Pokud ovšem připouštíme, že transnacionální občanská uskupení mají vliv na jednání států a na změny ve společnosti, pak je nutné také zpochybňovat jejich nároky a práva, aby tento vliv vyvíjela. „Aby byly účinné ve zpochybňování legitimacy států, musí nevládní organizace a uskupení prokázat svoji vlastní legitimitu, která je naopak většinou zpochybněna státy.“⁵⁴ Sikkink⁵⁵ navrhuje čtyři podmínky, které by měla uskupení občanské společnosti splňovat, aby byla legitimní. Jsou jimi *nestrannost a nezávislost, věrohodnost, zastoupení a odpovědnost a průhlednost.*

V prvním případě musí být zřetelné, že uskupení nejedná ve vlastním zájmu a nemají zájem na získání politické nebo ekonomické moci. Právě tato nezávislost jim umožňuje držet jistou míru morální autority.

⁵⁴ Sikkink, K., (2002): 'Restructuring World Politics: The Limits and Asymmetries of Soft Power', In. Khagram, S., Riker, J.V., Sikkink, K.,Ed., *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 313.

⁵⁵ Ibid.

Hovoříme-li dále o *věrohodnosti*, máme na mysli míru, do jaké jsou informace poskytované těmito subjekty relevantní a pravdivé. Jakákoliv nepřesnost může velmi vážně poškodit všeobecný dojem o legitimitě.

V případě *zastoupení* se očekává, že budou společenská hnutí zastupovat všechny, kteří jsou v běžném politickém systému velmi slabě reprezentováni. Pokud je tyto nezastoupené skupiny začnou ale kritizovat, může tím být jejich legitimita zpochybněna.

Odpovědnost a průhlednost se pak značí především mírou odpovědnosti za svá jednání, která jsou průhledností těchto činů podmíněna. Souvisí to i se strukturou, kterou tyto skupiny vnitřně naplňují, protože mohou být buď odpovědní své jasně vymezené členské základně, nebo díky své profesionalizaci všeobecné veřejnosti. V druhém případě pak ale musí přistoupit na určité mechanismy, které určí standardní profesionalitu jejich jednání.

Scholte se rovněž táže „proč by po normativní stránce měla být občanské společnosti propůjčena nějaká úloha v globálním vládnutí?“⁵⁶ I on proto hovoří o určitých kritériích, která je nezbytné naplnit: *mravnosti, účinnosti, demokracii a společenské soudržnosti*.

Mravnost je naplněna v případě, že mají zmiňovaní aktéři ušlechtilé záměry. Ty mohou být v mnoha ohledech zpochybnitelné, protože morálka je ovlivněná specifickými kulturami a zvyky. Existují také občanská uskupení, jejichž záměry jsou morálně nepřijatelné, jako například neonacistická hnutí nebo mezinárodní kriminální skupiny.

Účinnost přichází spolu s růstem odbornosti, znalosti, informovanosti a kvalifikace, která zajišťuje „výkonnostní legitimitu“. Ta vychází ze skutečnosti, že

⁵⁶ Scholte, J.A., (2002): 'Civil Society and governance in the global polity', In Ougaard, M., Higgott, R., (Eds.), *Towards a Global Polity*, London, Routledge, s. 159.

uskupení občanské společnosti „dělají svoji práci dobře“⁵⁷. Účinnost je přitom velmi lehce zpochybnitelná a prokázalo se to u některých uskupení, která neměla dostačující povědomí o problematice, kterou se zabývala, což je zdiskreditovalo. Na druhou stranu, i nepodložené hlasité protesty mohou vést k reformám institucí, které jsou kritizovány.

Demokracie souvisí s mírou zastoupení, které by mělo náležet v globálním vládnutí spravedlivě všem. Protože nejsou některé skupiny zastoupeny, je úkolem občanské společnosti tuto nesouměrnost dorovnávat a zajišťovat tak větší míru demokratičnosti většiny institucí globálního vládnutí. Aby tak ale mohla občanská společnost činit, je bezpodmínečně nutné, aby i její struktury byly demokratické a zastupovaly pokud možno co největší počet lidí. V tomto ohledu je důležité, že legitimita postavená na principu demokracie, musí být zasloužená.

Posledním kritériem je *společenská soudržnost* a pokud ji aktivity občanských hnutí prohlubují, je naplněna. Znamená to utvářet nová propojení mezi vzdálenými kolektivy lidí, ať už je tato propojenost postavená na společných zkušenostech nebo hodnotách. Vytvářejí-li se nové pevnější společenské vazby, které jsou pro společnost pozitivní, (negativní by byly takové, které někoho staví na okraj společnosti) je i činnost občanské společnosti legitimizována.

Účinnost i legitimita transnacionální občanské společnosti závisí tedy na několika důležitých faktorech, které jí dávají určité nepsané pravomoci k ovlivňování systémů globálního vládnutí. Je nepopíratelné, že v historickém kontextu se rozvinula nová nestátní forma apelu a změny, která ovlivňuje veřejná rozhodnutí, a to včetně těch globálních. Zároveň je prokazatelné, že je tato nová globální občanská společnost ve svých snahách úspěšná a účinná. Existují pak také podmínky, které určují míru, do jaké jsou veškeré snahy o změnu globální sféry také legitimní. To, co

⁵⁷ Ibid., s. 161.

globální společnost ale odlišuje od ostatních aktérů globálního vládnutí je především to, že chtějí svět ovlivnit na základě svého morálního přesvědčení. „Nemůžeme ale transnacionálním uskupením nebo koalicím rozumět, pokud nepochopíme, že většina jejich aktivit je namířena na změnu v chápání a interpretaci úlohy aktérů [globálního vládnutí], jinými slovy, vznikem, institucionalizací a monitorováním norem.“⁵⁸

2.2. Teorie ideového životního cyklu.

„Protože většina transnacionálních nevládních aktérů je relativně slabá, jejich schopnost ovlivňovat mezinárodní politiku je často postavena na možnosti využít informace, přesvědčovat nebo vyvíjet morální nátlak tak, aby přispěli ke změně v rámci mezinárodních institucí a vlád.“⁵⁹ Tato změna může být vnímána jako zcela nahodilá, vzhledem k tomu, že jde o cílený akt, který je obsažený v agendě nestátních aktérů, se ale jedná o procesní záležitost, kterou v rámci sociálního konstruktivismu posuzují Martha Finnemore a Kathryn Sikkink ve své práci „Mezinárodní dynamika norem a politická změna“ (*„International Norm Dynamics and Political Change“*)⁶⁰.

Tato práce se opírá o normové a ideové základy při utváření mezinárodní agendy. Tento teoretický rámec byl zvolen, protože nabízí jiný přístup pohledu na nestátní aktéry, než jaký poskytují klasické proudy mezinárodních vztahů. „(Neo)-realistické a (liberálně) institucionalistické přístupy, které až doposud dominovaly výzkumu mezinárodních vztahů, se zaměřovaly téměř výhradně ... na dominantní

⁵⁸ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): 'From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics' In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 12.

⁵⁹ Ibid., s. 11.

⁶⁰ Finnemore, M., Sikkink, K., (1998): 'International Norm Dynamics and Political Change', *International Organization*. 52(4), s. 887-917.

postavení států ve světové politice. I nedávné zpochybnění toho postavení ze strany mnoha samozvaných 'konstruktivních' odborníků na mezinárodní vztahy se primárně zaměřovalo na ideje a normy, ale už ne tolik na úlohu nestátních aktérů v utváření těchto idejí a norem."⁶¹

Zmíněný teoretický rámec se především zabývá předpokladem, že mezinárodní agenda vychází z přijetí normativních požadavků, a to v několika fázích, v rámci tzv. ideového životního cyklu (*Ideational Life Cycle*). Hlavním prvkem je zde přirozené a zásadové přesvědčení, ze kterého vyplývá potřeba politické změny. Na počátku celého cyklu, v momentě vzniku normy, stojí morální volání po změně normy a celková potřeba změny. Jednotliví aktéři globálního vládnutí (mezivládní organizace, nevládní organizace nebo státy) pak reagují na tuto novou normu formou pre-institucionalizace a pokud s ní souhlasí, vytyčí si cíl a záměr, jak normu prosadit. To může spustit tzv. stupňovitý „vodopád“ („*Norms Cascade*“), kdy je norma postupně institucionalizována ostatními aktéry. Plná institucionalizace normy pak nastane v okamžiku, kdy je norma přijatá za samozřejmou součást mezinárodní agendy. Vliv norem a ideových přesvědčení, např. nestátních aktérů, tak může mít velký potenciál pro změnu některých zavedených přístupů v mezinárodním vládnutí. Nestátní aktéři mohou mít v tomto procesu velmi důležitou roli.

2.2.1. Normy

Nejprve je vhodné ujasnit si, co je zamýšleno termínem „norma“. Katzenstein nebo Finnemore se shodují, že všeobecně jsou v mezinárodních vztazích normy

⁶¹ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): 'From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics' In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 6.

přijaty jako „kritéria vhodného jednání aktérů s určitou identitou“⁶². Jsou to tedy jasně vymezené standardy toho, jak by se různí aktéři měli chovat.

Khagram a spol. hovoří o třech aspektech, na které by se u této definice měl brát zřetel: 1) Jaká jsou sdílená očekávání vhodného chování a jak normu poznáme? 2) Kdo jsou aktéři, kteří mají tyto očekávání? 3) Na jaké identity aktérů se tyto normy vztahují?

V případě definování mezinárodních norem se pak jedná o „sdílená očekávání nebo kritéria vhodného jednání, uznaná státy a mezivládními organizacemi a vztahující se na státy, mezivládní organizace a/nebo různé nestátní aktéry“⁶³. Khagram a spol. také zmiňuje rozdíl v literatuře mezinárodních vztahů mezi názory (idejemi a přesvědčením jednotlivců) a normami, což jsou všeobecné názory o vhodném chování, s tím, že nejčastěji jsou těmi, kdo vytvářejí normy právě státy a činí tak s pomocí mezivládních institucí. „Když teoretici mezinárodních vztahů hovoří o normách, je to stejné, jako když teoretici společenských hnutí hovoří o kolektivním, nebo sdíleném přesvědčení. Rozlišujeme mezi mezinárodními normami (viz. definice výše) a kolektivním přesvědčením (také ve formě transnacionálních norem), které je vlastní transnacionálním uskupením, koalicím a hnutím.“⁶⁴ Tento rozdíl nám umožní zkoumat vztah mezi přesvědčením transnacionálních nestátních aktérů a samotnými mezinárodními normami.

⁶² Finnemore, M., Sikkink, K., (1998): 'International Norm Dynamics and Political Change', *International Organization*. 52(4), s. 891.

⁶³ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): 'From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics' In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 14.

⁶⁴ Ibid. s. 15.

2.2.1.1. Druhy norem

Finnemore a Sikkink ve své práci rozdělují normy na regulativní, konstitutivní a evaluativní (předpisové). Regulativní normy jsou takové, které usměřují a vynucují nějaké jednání. Konstitutivní jsou ty, které dávají vzniknout novým aktérům, zájmům nebo druhům jednání. Méně pozornosti se pak věnuje evaluativním normám, které přitom předepisují a hodnotí náplň toho, co by se „mělo“, což odlišuje normy od jiných druhů pravidel. Mluvíme-li o normách, těmto předpisům a hodnocením se nevyhneme, protože zákonitě hovoříme o vhodném nebo patřičném jednání. „Jednání, které porušuje normy poznáme podle toho, že vyvolává nesouhlas nebo stigma, naopak jednání, které se chová v rámci norem je chváleno, nebo, je-li norma již internalizována, a brána za samozřejmou, nevyvolá její plnění reakci žádnou.“⁶⁵

Je asi zbytečné upozorňovat na to, že právě mezinárodní normy se postupem času mění. Stejně tak se mění i zavedený pořádek v jednání států. Finnemore a Sikkink si jako příklad ve své práci zvolily volební právo žen a to, jak se jeho prosazení s postupem času stalo samozřejmou agendou každého státu, až je dnes považováno za přirozenou součást volebních systémů téměř celého světa. Přitom ve svých počátcích bylo volební právo žen především součástí agendy několika sufražetek, které musely přesvědčit své okolí o svých nárocích. Nejednaly institucionálně, použily ale prostředky, které i dnes využívají organizace globální občanské společnosti. „Vznikající mezinárodní normy jsou často předznamenány mezinárodními deklamacemi nebo plány činnosti, vzniklými na mezinárodních konferencích. Moment, kdy dohoda vstoupí v platnost nebo jsou mezivládními

⁶⁵ Finnemore, M., Sikkink, K., (1998): 'International Norm Dynamics and Political Change', *International Organization*. 52(4), s. 892.

organizacemi přijaty nové postoje značí, že norma dosahuje prahu nebo zlomového bodu.“⁶⁶

2.2.2. Životní cyklus norem

To, jak normy vznikají a jsou postupně internalizovány, nazývají Finnemore a Sikkink „životním cyklem norem“ (Ideational life cycle), který se sestává ze 3 stupňů – vzniku normy, všeobecného přijetí normy a její internalizace. První dvě fáze jsou od sebe oddělené výše zmíněným zlomovým bodem (Tipping Point), ve kterém rozhodující většina relevantních státních aktérů normu přijme. „Změna v každé z těchto fází je typická pro různé aktéry, motivy nebo mechanismy ovlivňování.“⁶⁷

2.2.2.1. Vznik normy

První fáze, tedy vznik normy, se vyznačuje především tím, že zastánci normy přesvědčují představitele státu, aby nové normy přijal. V tomto ohledu jsou důležité dva prvky, potřebné k úspěšnému navržení nových norem. Prvním jsou samotní zastánci normy, druhým pak organizační platformy, ze kterých zastánci norem jednájí. Tito zastánci se na podporování norem podílejí tím, že je také aktivně utvářejí s ohledem na své velmi pevné představy o vhodném chování. „...[J]sou velmi důležití pro vznik normy, protože upozorňují na témata, ba dokonce tato témata utvářejí, a to tak, že užívají jazyk, který témata pojmenovává, vysvětluje a drammatizuje.“⁶⁸

⁶⁶ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): 'From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics' In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 15.

⁶⁷ Finnemore, M., Sikkink, K., (1998): 'International Norm Dynamics and Political Change', *International Organization*. 52(4), s. 895.

⁶⁸ Ibid., s. 897.

Na tento proces se zaměřují teoretici společenských hnutí a vysvětlují proces vzniku 'významů'. „Hnutí utvářejí a obnovují významy prostřednictvím utváření 'rámců' (framing), tedy strategickou snahou kolektivu lidí o vytvoření sdíleného povědomí o světě i jich samých tak, aby toto povědomí legitimizovalo a motivovalo kolektivní jednání.“⁶⁹ Takto utvořené rámce jsou pak užívány ve snaze najít prostor pro všeobecnou shodu, tedy přesvědčit všechny kolem, aby se postavili na jejich stranu. „Konstrukce kognitivních rámců je důležitou součástí politických strategií zastánců norem, protože když uspějí, nové rámce rezonují spolu s širším pochopením veřejnosti a jsou přijaty jako nové přístupy vyjadřování a chápání norem.“⁷⁰

Je také důležité poznamenat, že normy vznikají ve vysoce kompetitivním prostředí a nezřídka napadají zavedené normativní řády, a to i nepřiměřeným způsobem. K tomu je potřeba také jistá míra motivace. Finnemore a Sikkink hovoří o empatii, altruismu nebo ideovému závazku. Tento závazek je „hlavní motivací, když zastánci propagují normy nebo ideje, protože věří v hodnoty a ideály v normách obsažených, i když usilování o jejich naplnění nemá žádný dopad na jejich osobní blaho.“⁷¹

Organizační platformy umožňují zastáncům norem tyto normy také prosazovat. Někdy jsou tyto platformy specificky utvořeny, aby propagovaly nějakou konkrétní normu, a to formou nevládních organizací (např. Oxfam), případně transnacionálních advokačních uskupení (např. uskupení proti apartheidu v Jižní

⁶⁹ Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (2002): 'From Santiago to Seattle: Transnational Advocacy Groups Restructuring World Politics' In Khagram, S., Sikkink, K., Riker, J.V., (Eds.), *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press, s. 12.

⁷⁰ Finnemore, M., Sikkink, K., (1998): 'International Norm Dynamics and Political Change', *International Organization*. 52(4), s. 897.

⁷¹ Ibid., s. 898.

Africe). Velmi často ale zastánci norem fungují také v rámci již existujících mezinárodních organizací, které mají jiné cíle, než pouhou propagaci norem. Jako příklad Finnemore a Sikkink udávají Spojené národy nebo Světovou banku.

Ať už je ale platforma zastánců jakákoliv, cílem většinou zůstává snaha o přesvědčení státních aktérů, aby jimi navržené normy přijali. „Uskupení nevládních organizací i mezivládních organizací, které jedná s mocnými státy, nemá možnost vynutit si, aby s určitou normou souhlasily – musí je přesvědčit. Je pak žádoucí uchopit něco přirozeného a přiměřeného a změnit na to náhled jako na něco špatného a nepřiměřeného.“⁷² Toho se nejlépe docílí tím, že je norma jasně definována a je vysvětleno v čem spočívá její narušování, včetně nástrojů, jak postihnout ty, kteří normu poruší. Je-li přesvědčen dostatečný počet států, kteří půjdou příkladem v naplnění nové normy, nacházíme se ve zlomovém bodě. Tento zlom podle empirických studií nastává většinou až když alespoň jedna třetina států normu přijme, přičemž existuje míra důležitosti jednotlivých států, která se mění podle typu a charakteru normy.

2.2.2.2. Rozšíření normy

Do okamžiku zlomového bodu většinou nenastane žádná normativní změna, pokud není normám projevena nějaká výrazná podpora lokálního charakteru. V okamžiku, kdy je bod překonán, začne normu přijímat více a více zemí a to i bez vyvíjení nátlaku uvnitř států. Tento moment nazývá Finnemore a Sikkink „stupňovitým vodopádem norem“ (Norms Cascade).

Ten je způsoben především tím, že i státy se jistým způsobem socializují, a v momentě, kdy se proces ocitá za zlomovým bodem, začíná na státy účinkovat

⁷² Ibid., s. 900.

výraznější mezinárodní nátlak. Jeho prostředky Kenneth Walz⁷³ popsal jako rivalitu, uznání nebo zesměšnění. Státy, které normy neschvalují, na ně přistupují především proto, že podléhají jistému nátlaku okolí. Je v zájmu vlády, aby na tento nátlak přistoupila, protože tak nezpochybní svoji legitimitu. Zároveň se stát určitým způsobem snaží potvrdit, že je schopný patřit mezi ostatní, a to ho vede k tomu, že se přizpůsobí. V neposlední řadě pak každému státu jde o to, aby o něm ostatní státy smýšlely pozitivně a snaží se proto dosáhnout jisté míry váženosti. „Společenské normy jsou podporovány částečně také díky pocitům trapnosti, strachu, viny a hanby, které jsou pociťovány v okamžiku, kdy člověk uvažuje o jejich porušení.“⁷⁴ Při rozšiřování norem tedy funguje u států podobná psychologie, jako při přijímání společenských norem u lidí.

2.2.2.3. Internalizace norem

Internalizace je moment, kdy jsou normy přijaté do takové míry, že jsou považovány za samozřejmé, a tak je jim takřka automaticky vyhověno. „Právě proto, že nejsou nadále kontroverzní, přestanou být tyto normy hlavním bodem politické debaty, a jsou z tohoto důvodu politology ignorovány.“⁷⁵ Na přijetí norem za vlastní se podílí do velké míry například některé profesní způsoby socializace.

Tím, že se lidé vzdělávají, přijímají některé normy automaticky a nadále se pak jimi řídí i v rámci své profese. Ekonomové nebo lékaři přijímají řadu svých profesních norem, čímž je všeobecně internalizují. Podobně to funguje i v momentě, kdy se nějaká norma internalizuje pomocí opakovaného chování tak, že se z ní stane zvyk, který už pak nikdy není zpochybňován. K tomu, aby normy byly úspěšně

⁷³ Ibid., s. 902.

⁷⁴ Ibid., s. 903.

⁷⁵ Ibid., s. 904.

internalizovány, je také potřeba odhadnout míru a podmínky, za jakých se tak může stát.

Finnemore a Sikkink zmiňují několik příznivých situací pro přijetí normy: protože státy chtějí dokázat přijetím jisté normy svou legitimitu, je jedním z vhodných momentů takový, kdy si státy nejsou jisty svým mezinárodním postavením, tzn. např. následkem domácích nepokojů, které ohrožují vládnoucí elity, nebo v případě, že hrozí mezinárodní ostuda. Status je zde důležitý faktor a státy se ho budou snažit uchránit. Důležitá je také význačnost normy, která souvisí také s významem států, které ji propagují.

Takové státy, které jsou v mezinárodním prostředí vnímány pozitivně, budou mít jednodušší také propagaci svých norem. Důležitým faktorem je také vnitřní obsah normy. Některé normy budou mít snazší cestu k internalizaci, protože její obsah bude přijatelnější. V tomto směru se hovoří o větších výhodách pro normy s liberálním a kapitalistickým obsahem, zároveň bylo pojmenováno pět světových zásad, které internalizaci usnadňují: jedná se o univerzalismus, individualismus, voluntaristickou moc, racionální pokrok a světové občanství. Konkrétněji se k nim mohou přidat ještě „normy, obsahující 1) fyzickou nedotknutelnost a prevenci ubližování bezbranným skupinám ... a 2) právní rámec pro rovné příležitosti.“⁷⁶ Tyto zmíněné normy by měly být účinně aplikovatelné napříč národy i kulturami.

Zároveň platí, že „vztahy nových normativních požadavků k již existujícím normám ovlivní také míru jejich vlivu. ... Aktivisté se snaží vytvořit rámec svých témat tak, aby byly zřetelné a přesvědčivé v souvislosti se stávajícími a vznikajícími normami. Význam hraje i celosvětový kontext doby. Některé události mohou vytvořit velmi příznivé podmínky pro přijímání norem, např. období po skončení studené války bylo velmi vhodnou dobou. Zde je potřeba zmínit kontext rozvoje technologií,

⁷⁶ Ibid., s. 907.

který je patrný na konci 20. století, ale i v současnosti. „...(Z)měny v komunikačních a dopravních technologiích a rostoucí vzájemná globální závislost vedly k větší propojenosti a, jistým způsobem, vedou k homogenizaci globálních norem.“⁷⁷ Stejně tak nárůst počtu mezinárodních organizací představuje větší možnosti diskuze o normativních otázkách.

V závěru své teorie analyzují Finnemore a Sikkink míru, do jaké je proces utváření norem racionální. Dospívají k závěru, že je tento proces velmi racionální, ba dokonce „velmi propracovaný pro vykalkulování účelu a prostředků potřebných k dosažení svých cílů. Hovoří proto o „strategickém sociálním konstrukt“u. Je ale zajímavé, že strategie tohoto konstrukt sice vedou ke kalkulacím cíleným na 'výhru', jak je popsáno v teorii her, jsou ale také motivovány právě těmi normami, které se snaží sami zastánci norem prosadit.“

Existují však také racionální motivace, které k utváření norem vedou. Těmi je například vidina materiálního zisku, někdy třeba jen čistá prospěšnost z využití normy: „Aktéři vytvářejí a následují normy proto, že jim pomohou docílit toho, čeho se dožadují.“⁷⁸ Někdy to, čeho se dožadují může být dobré, protože to tak vnímají i aktéři – chápou svůj zájem jako prospěšný a jsou o něm skálopevně přesvědčeni. „Pomocí přiměřené logiky může vnímání povinnosti, zodpovědnost, identita nebo závazek (vše sociální konstrukty) motivovat chování, stejně tak i soukromý zájem či zisk. Někdy aktéry motivuje možnost výběru jakou normu následovat na úkor ostatních. I to vyžaduje velmi propracovaný úsudek. Posledním druhem racionální motivace je způsob, jakým aktéři nakládají s přesvědčováním, které může být strukturní, tím pádem i logické, nebo psychologické, tudíž citové. Internalizace

⁷⁷ Ibid., s. 909.

⁷⁸ Ibid., s. 912.

norem je tedy proces, který umožňuje mezi aktéry zcela racionální chování, byť je ve svém důsledku ovlivněno především normativními hodnotami.

Teorie ideové životnosti tedy principiálně představuje pohled na ovlivňování 'změny' v mezinárodních vztazích. Tato změna je založena na zpochybnění stávajících pravidel chování mezi státy či jinými aktéry a nabídnutí normativní alternativy, která upravuje zaběhnuté systémy a vztahy. Tato nová norma vzniká a prochází ideovým cyklem životnosti který má tři fáze. Norma je představena jejím zastáncem, což může být jakýkoliv subjekt (státní i nestátní) operující v rámci organizační platformy. Ten pak, motivován altruismem, empatií a oddaností k idejím, přesvědčuje ostatní aktéry, kteří mají na přijetí normy vliv, aby ji vzali za svou. Pokud se nalezne dostatečný počet vlivných států, kteří normu přijmou, pak následuje již samočinný proces ratifikace norem, který státy absolvují, motivováni snahou o potvrzení legitimacy, dobré reputace či váženosti. V poslední fázi života nové normy je tato norma již internalizována pomocí právních rámců, profesionálů nebo úředníků, ať už ze zvyku, nebo cílenou institucionalizací.

Na všech stupních jsou aktéři ovlivňováni racionálním rozhodnutím, odvislým od normativního kontextu celého procesu. Pomocí tohoto normativního přístupu sociálního konstruktivismu se pokusíme aplikovat tuto teorii ideového životního cyklu na konkrétní případovou studii, ve které je patrné prosazení změny v rámci systému globálního vládnutí. Díky tomu budeme moci lépe demonstrovat, jak mohou pomocí normativního nebo ideového rámce někteří nestátní aktéři ovlivňovat mezinárodní vztahy.

3. PŘÍPADOVÁ STUDIE

3.1. WTO a dohoda TRIPS

Jako empirický podklad pro vykreslení normativních rámců chování nestátních aktérů použijeme situaci, která reálně nastala v rámci jednoho klíčového mezinárodního režimu, který v současné době řídí pravidla světového obchodování, ale soustředí se i na práva duševního vlastnictví. V rámci Uruguayského kola Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT, později WTO), přijaly státy v roce 1994 Dohodu o obchodních aspektech práv duševního vlastnictví (TRIPS), která určuje globální prosazování minimálních standardů na ochranu práv duševního vlastnictví. „Pro řadu odborníků a rozvojových zemí představuje tato dohoda vůbec nejproblematictější rozměr WTO.“⁷⁹ „TRIPS zavedla rozvinutý vymahatelný režim globálního duševního vlastnictví, který zasahuje hluboko do vnitrostátního regulačního prostředí států.“⁸⁰ V platnost dohoda vstoupila 1. ledna 1995. „V rámci Dohody o obchodních aspektech práv duševního vlastnictví ... je 144 členských států Světové obchodní organizace povinováno uvést v platnost soubor základních minimálních pravidel a předpisů pokrývajících copyright, ochranné známky, zeměpisná označení, průmyslový design, patenty, projektový design integrovaných obvodů, ochranu utajených informací a vymáhání práva duševního vlastnictví.“⁸¹ Mimo jiných oblastí se TRIPS zabývá patentováním léčiv, což bude i hlavní bod naší analýzy. Patentování, stejně jako TRIPS, prosadily v rámci WTO především vlády bohatých

⁷⁹ Foltýn, J., Kafková, T., Kopicová, M., Lebeda, P., (2005): „WTO před zasedáním v Hongkongu: Mezinárodní obchod a rozvoj – Pozice EU a ČR., Pražský institut pro globální politiku – Glopolis, Praha, s. 17.

⁸⁰ Sell, S., (2003): *Private Power, Public Law: The Globalization of Intellectual Property Rights*, Cambridge, Cambridge University Press, s.1.

⁸¹ Drahos, P., (2002): 'Introduction', In. Drahos, P., Mayne, R., *Global Intellectual Property Rights: Knowledge, Access and Development*, New York, Palgrave Macmillan, s.1.

zemí, které reagovaly na domácí nátlak soukromých farmaceutických subjektů. Z našeho pohledu to bude první pohled na roli a interakci nestátních aktérů v systémech světového vládnutí.

3.1.1. Dopad dohody TRIPS

TRIPS byl přijat i přes nesouhlas řady rozvojových zemí. Přesto se na ně tento režim měl plně vztahovat. Právě v oblasti přístupu k léčivům byl však velmi kontroverzní. Pokud by byly závazky obsažené v TRIPS „plně realizovány, zamezily by mnoha milionům lidí v přístupu k nezbytným lékům. To mohlo vést k situaci, kdy by přes 50 procent světové populace nemělo k lékům přístup.“⁸² Vzhledem k odlišným ekonomickým poměrům mezi rozvojovými a vyspělými státy, by připadla většina patentů právě bohatým severským zemím. „Ve Spojených státech je největší světová farmaceutická společnost (Pfizer), důmyslný výzkumný průmysl a silná výzkumná infrastruktura, zaměstnávající v poměru k jednomu miliónu obyvatel 3676 vědců a inženýrů ve výzkumu a rozvoji. Rwanda nemá výzkumný farmaceutický průmysl a na jeden milión obyvatel zde připadá pouze 35 vědců a inženýrů.“⁸³ Je logické, že pro jednu z těchto zemí bylo patentování léčiv smysluplné.

Pochopitelný zlom celé problematiky nastal v okamžiku, kdy začalo být jasné, jaký dopad může celá dohoda mít na přístup rozvojových zemí k lékům na HIV/AIDS. „Vzhledem k vysoké ceně patentovaných léků na HIV/AIDS, které se staly nedostupnými téměř v každé rozvojové zemi, začalo uskupení nevládních organizací podporovat politiku států jako Thajsko, Jihoafrická republika a Brazílie, které na

⁸² Balasubramaniam, K., (2002): ‚Access to Medicines: Patents, Prices and Public Policy – Consumer Perspectives‘, In. Drahos, P., Mayne, R., *Global Intellectual Property Rights: Knowledge, Access and Development*, New York, Palgrave Macmillan, s. 90.

⁸³ Drahos, P., (2002): ‚Introduction‘, In. Drahos, P., Mayne, R., *Global Intellectual Property Rights: Knowledge, Access and Development*, New York, Palgrave Macmillan, s.2.

výrobu těchto léků vystavovaly povinné licence.“⁸⁴ Vydávání povinných licencí je farmaceutickými firmami vnímáno jako porušování dohody TRIPS. Proto se vzedmula velká vlna nátlaku soukromých společností na úřad Obchodního zplnomocněnce Spojených států (USTR⁸⁵), které požadovaly, aby bylo s pomocí mechanismů WTO povinné licencování zastaveno.

Jihoafrická republika, na rozdíl od Thajska, odmítla požadavek, aby s licencováním přestala. Vzhledem ke kritické situaci veřejného zdravotnictví, způsobené epidemií AIDS, tedy s licencováním léčiv a výrobou generických verzí léků na HIV/AIDS pokračovala. Podobná situace nastala také v Brazílii. Ve stejnou dobu již byla zmobilizována relativně velká část nevládních aktérů, kteří v rámci své kampaně o přístupu k léčivům požadovali změnu pravidel TRIPS. Jejich hlavním argumentem bylo, že zájmy veřejného zdraví by měly být nadřazeny ochraně práv duševního vlastnictví. Za pomoci vytrvalého přesvědčování se nakonec podařilo vytvořit vlnu protestu natolik silnou, že státy přijaly 30. srpna 2003 Deklaraci TRIPS o veřejném zdraví, která v případech krize veřejného zdraví uznává „nároky na reprodukci patentovaných léků bez nutnosti udílet licence“⁸⁶ Zároveň byly staženy všechny právní kroky proti Jihoafrické republice a Brazílii.

⁸⁴ Sell, S., Prakash, A., (2004): “Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights”, *International Studies Quarterly* 48:1, s. 160.

⁸⁵ USTR – United States Trade Representative

⁸⁶ Foltýn, J., Kafková, T., Kopicová, M., Lebeda, P., (2005): „WTO před zasedáním v Hongkongu: Mezinárodní obchod a rozvoj – Pozice EU a ČR., Pražský institut pro globální politiku – Glopolis, Praha, s. 17.

3.1.2. Vliv nestátních aktérů v případě TRIPS

V této případové studii tedy vidíme dva příklady vlivu nestátních aktérů. V prvním případě jde o vliv, jaký vyvinuly koalice farmaceutických společností do mezinárodního režimu WTO, aby protlačily dohodu o ochraně práv duševního vlastnictví. I v tomto případě jde o zavedení normativní změny do systému globálního vládnutí. V druhém případě pak jde o vliv transnacionálních koalic globální občanské společnosti na státy i samotný režim WTO, s cílem přesvědčit je aby umožnily povinné licencování a dostupnost generických léčiv v případě krize ve zdravotnictví. „Obě skupiny utvořily transnacionální koalice, aby získaly všeobecnou podporu pro normativní změny v rámci, napříč i mimo vládní doménu.“⁸⁷ V obou případech se prosazení nové normy podařilo. Otázkou tedy zůstává, jak se oběma nestátním aktérům podařilo normu změnit a výrazně tak zasáhnout do podoby režimu Světové obchodní organizace. Aplikováním teorie ideového životního cyklu by nám měly důvody obou úspěchů být odkryty. V obou případech tedy nejprve pojmenujeme aktéry, motivy a užívané mechanismy ve jednotlivých stádiích vývoje normy – vzniku, rozšíření a internalizace (nastala-li). Při aplikaci obou teorií budeme vycházet z informací uvedených v článku Susan Sell a Assema Prakash: „Strategické užívání idejí: Boj mezi průmyslem a NGO uskupeními o práva duševního vlastnictví“⁸⁸.

⁸⁷ Sell, S., Prakash, A., (2004): "Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights", *International Studies Quarterly* 48:1 (2004): s. 144.

⁸⁸ Sell, S., Prakash, A., (2004): "Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights", *International Studies Quarterly* 48:1 (2004): s. 143-175.

3.2. Farmaceutické koncerny jako zastánci norem

Proces vzniku normy je u průmyslového odvětví velmi důležitý a zároveň rafinovaný. Všeobecně se totiž může zdát, že ekonomickým subjektům chybí dříve zmíněné motivy altruismu, empatie a ideové oddanosti. Susan Sell ale ve své práci upozorňuje na to, že i tyto subjekty se řídí jistým normativním chováním, o kterém jsou přesvědčeni, že vede k veřejnému dobru. Jako hlavní zastánce normy můžeme pojmenovat v tomto případě koalici průmyslových aktérů. Ti se v období mezi lety 1980 až 1990 snažili vyřešit krizi, která nastala jako následek technologické revoluce, díky níž začalo být přivlastňování duševního vlastnictví mnohem méně respektováno.

„Imitátoři, především z rozvojových zemí, replikovali draze vyvinutý software, nahrávali hudbu a video nebo kopírovali léčiva.“⁸⁹ V mezinárodním právu přitom neexistoval precedens, který by jakýmkoliv způsobem postihnul toto počínání. Existovala sice Světová organizace duševního vlastnictví (WIPO), ta ale nenabízela žádné operativní donucovací mechanismy. Jedním z cílů se tedy stalo prosazení agendy duševního vlastnictví v rámci jiného režimu, který by byl schopný nějakým způsobem krizi překonat. Za svůj si ho vzala koalice vzniklá z vedoucích představitelů několika průmyslových odvětví, kterých se krize práv duševního vlastnictví nejvíce týkala – farmaceutického, softwarového, hudebního, zábavního a zemědělsko-chemického.

Aktéři se sdružili do platform, které měly využít jakýkoliv potenciál k ovlivňování svých vlád. Ve Spojených státech to byly Mezinárodní sdružení duševního vlastnictví (IIPA), Američtí farmaceutičtí výzkumníci a výrobci (PhRMA) a Poradní výbor pro obchodní vyjednávání (ACTN – poradní orgán presidenta USA). Za Evropu se k těmto platformám přidal ještě Svaz evropské průmyslové a zaměstnanecké konfederace, za Japonsko pak Keidanren.

⁸⁹ Ibid. s. 154.

3.2.1. Vznik konstitutivní normy

Součástí první fáze vzniku, v tomto případě konstitutivní normy, je také vytvoření normativního rámce, požadavku, se kterým se změna vyžaduje. Ten by měl v nejlepší možné míře vycházet z nějaké již zavedené normy. Aktéři se zde mohli opřít o existující normativní rámec, který byl „nakloněn neo-liberální ekonomické agendě ochrany duševního vlastnictví a jeho tržní směně.“⁹⁰ Zároveň mohli využít několika výhod hrajících v jejich prospěch. Ekonomická atmosféra byla v inkriminované době negativní a Spojené státy měly velký schodek v zahraničním obchodě. Všeobecně se také patentování a duševní vlastnictví doposud vnímalo jako přiznané privilegium, což soukromý sektor úspěšně přetvořil na rámec vlastnického práva. „Tím, že se zahalilo uskupení firem do hávu 'vlastnického práva', prohlašovalo, že jsou jeho nároky přirozené, nenapadnutelné a automaticky zasloužené.“⁹¹ Nový normativní rámec také pomohlo utvořit označení všech, kdo práva duševního vlastnictví porušují, za lupiče. Do té chvíle bylo porušování duševních vlastnických práv v podstatě legální, náhle ale dostalo nálepkou něčeho negativního, protože krádež je morálně špatná. Ti, kdo okrádají, zabraňují ekonomické prosperitě a růstu, který je určený pro blaho všech. S takto utvořeným rámcem už bylo jednodušší racionálně i citově přesvědčovat vlády o svých nárocích.

Průmyslová uskupení se vykreslila jako oběti krádeže a dávala najevo, že tento zločin má mnohem širší negativní dopady – na americkou konkurenceschopnost, schodek obchodu i počet pracovních míst.⁹² Později, v oblasti patentů na léčiva byl jejich normativní argument velmi podobného rázu, protože přesvědčovala, že patenty umožňují sice jistý zisk, ten ale vede k výzkumu, který pak přináší nové léky. Opět se tak snažila přesvědčit vlády i veřejnost o potřebě této

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid., s. 157.

⁹² Ibid., s.158.

normy, což se ale nepodařilo vzhledem k zapojení transnacionálních koalic v rámci kampaně o přístupu k léčivům.

Když byla norma utvořena, šlo pak již pouze o procesy přesvědčování. Průmyslová uskupení zde využila přímého lobování u rozhodujících politiků, zároveň ale využila expertních analýz, které čerpaly především z té výhody, že ve vládních kruzích bylo právo duševního vlastnictví obestřeno jistým tajemstvím, a tak se vlády opíraly s důvěrou o expertízu průmyslu, který byl s problematikou lépe seznámen. Díky tomu přijalo normu za vlastní několik významných státních aktérů, kteří nejenže začali problematiku směřovat do uruguayského kola GATT, ale začali také bilaterálně tlačit na ostatní státy, aby se problematice duševního vlastnictví věnovaly. Vzhledem k normativnímu rámci se jim podařilo světovou agendu změnit a spustit tak druhou fázi - rozšíření normy.

3.2.2. Rozšíření konstitutivní normy

Díky utvoření dostatečného domácího tlaku mezi průmyslovými odvětvími, byl nátlak na vlády dostatečně silný, aby přistoupily na projevené požadavky, tedy potřebu kodexu minimálních standard pro ochranné známky, patenty, značky a pojmenování místa původu, dále potřebu donucovacích mechanismů a nakonec i mechanismus na urovnání sporů. „Mezitím Spojené státy uplatnily stupňující ekonomický nátlak proti rozvojovým zemím s laxními zákony o duševním vlastnictví“. V tomto ohledu byl tedy normativní nátlak podmíněn také nátlakem ekonomickým. Rozvojové státy přistoupily na jednání o TRIPS v rámci GATT v naději, že tento ekonomický nátlak opadne. Tak byla práva duševního vlastnictví konečně přijata jako klíčová součást mezinárodního obchodního režimu, nová norma posilující zájem nestátních aktérů.

3.2.3. Internalizace konstitutivní normy

Tato norma byla také do jisté míry internalizována, ne však natolik, že by se stala automatickou součástí všeobecného povědomí. Do dnešního dne panují názory, že by se měla dohoda TRIPS vyřadit z režimu Světové obchodní organizace. „Společné prohlášení nevládních organizací 'WTO: Shrink or Sink', zformulované v březnu 2000 a podpořené tisícem nevládních organizací na celém světě, žádá o odstranění TRIPSu z WTO.“⁹³ Přesto již ale málokdo zpochybňuje právo duševního vlastnictví jako takového. Naopak, právníci a zákonodárci utvořili propracovaný právní rámec pro ochranu duševního vlastnictví, který je dnes k nalezení v téměř každé tržně-hospodářské zemi.

Přesto není do dnešního dne řádně internalizováno postavení TRIPSu v rámci Světové obchodní organizace. V každém případě ale můžeme dospět k závěru, že vznik normy v případě vlivu hospodářských subjektů procházel určitým vývojem, který měl normativní a ideový charakter a žádná změna by pravděpodobně nenastala, pokud by se o ni tito nestátní aktéři nezasadili.

3.3. Transnacionální koalice nevládních organizací jako zastánci norem

Také globální občanská společnost potřebovala v rámci své kampaně proti dopadům platné dohody TRIPS prosadit určitou normativní změnu. V tomto případě již není potřeba zpochybňovat, že pohnutky, které ji k tomu vedly měly altruistický a ideový charakter. "... [S]nahy občanské společnosti donutit globální farmaceutické firmy, aby v chudých zemích uvolnily patenty léků na AIDS, měly velmi silnou

⁹³ Khor, M., (2002): 'Rethinking Intellectual Property Rights and TRIPS', In. Drahos, P., Mayne, R., *Global Intellectual Property Rights: Knowledge, Access and Development*, New York, Palgrave Macmillan, s. 212.

morální základnu.”⁹⁴ Pojmenované krize, které se rozhodly řešit transnacionální koalice byly totiž v tomto případě dvě: „veřejná krize zdravotnictví vzhledem k epidemii HIV/AIDS ... a politická krize vyplývající ze snahy USTRu o účelné podřízení zájmu veřejného zdraví ochraně práv duševního vlastnictví.“⁹⁵ Hlavní definice problému spočívala v tom, že existence ochrany práv duševního vlastnictví navyšovala cenu léků, což vedlo ke zbytečným úmrtím. Celá kampaň o přístupu vznikla zhruba v polovině devadesátých let a trvala do roku 2003.

3.3.1. Vznik evaluativní normy

V první fázi vzniku normy se objevilo hned několik nositelů normy, kteří byli přesvědčeni, že veřejné zdraví by mělo mít důležitější postavení, než má ochrana práv duševního vlastnictví. Podporovali proto „právo rozvojových zemí využít opatření (čl. 30 a 31) povinného licencování v rámci TRIPS a vyrábět a dovážet generické ekvivalenty ...HIV/AIDS léků v případě národního stavu nouze“⁹⁶. Toto licencování dovoluje výrobu nebo dovoz léků jinému výrobcí, než je držitel patentu, a to i bez jeho souhlasu. Vzhledem k význačnému významu článku 30. mohly doposud farmaceutické firmy tlačit na USTR, aby vymáhal sankce od států, které podporují povinné licencování. Nově vzniklá norma tedy měla vyrovnat dosavadní nepoměr a zasadit se o větší rozšíření léčiv.

Aktérů, kteří utvořili transnacionální koalici bylo hned několik a samotná koalice čítala jak nevládní organizace, tak i některé soukromé subjekty, mezivládní organizace nebo i jednotlivce. Mezi nevládní organizace patřila CPT (Consumer

⁹⁴ Scholte, J.A., (2002): 'Civil Society and governance in the global polity', In Ougaard, M., Higgott, R., (Eds.), *Towards a Global Polity*, London, Routledge, s. 160.

⁹⁵ Sell, S., Prakash, A., (2004): "Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights", *International Studies Quarterly* 48:1 (2004), s. 161.

⁹⁶ Ibid.

Project on Technology) Ralpa Nadera, Health Action International, aktivisté proti AIDS ACT-UP, ale také Lékaři bez hranic (Medicins sans Frontieres) a Oxfam. „Význačné bylo, že uskupení nevládních organizací také získalo podporu od mezivládních organizací: Světové banky⁹⁷, Rozvojového programu OSN, a Světové zdravotní organizace. Do kampaně se také zapojili někteří státní nebo soukromí zaměstnanci, odborníci na problematiku léčiv, kteří přinášeli odborný pohled. Zároveň se zmobilizovala skupina studentů práv Yaleské univerzity, která požadovala, aby se univerzita vzdala patentu na lék proti AIDS, který přinášel do univerzitní pokladny 40 miliónů ročně. Zmobilizováni byly také pochopitelně ty státy, kterých se dopady TRIPSu nejvíce týkaly. Složení celé koalice aktérů bylo tedy relativně pestré.

Jako své organizační platformy si transnacionální koalice vybrala několik vhodných mezinárodních institucí, ve kterých mohl rezonovat společný názor. V roce 1998 to nejprve bylo Světové zdravotní shromáždění (WHA⁹⁸), řídicí orgán Světové zdravotní organizace WHO, které „jednomyslně přijalo rezoluci vyzývající členské státy k zajištění spravedlivého přístupu k nezbytným lékům a k přezkoumání alternativ v rámci dohod o mezinárodním obchodě a zárukám k témuž“⁹⁹. Další platformy čítaly především mezinárodní konference, ale i neformální příležitostné zásahy.

K utvoření samotné normativní agendy (což je podle Finnemore a Sikkink stále ještě první fáze ideového životního cyklu) pomohlo, kromě utvoření rámce, také

⁹⁷ Podpora Světové banky byla opodstatněná skutečností, že sama každoročně nakupuje léčiva, která by se díky povinnému licencování výrazně zlevnila

⁹⁸ WHA – World Health Assembly

⁹⁹ Sell, S., Prakash, A., (2004): “Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights”, *International Studies Quarterly* 48:1 (2004), s. 163.

několik vnějších faktorů. Hlavní rámec byl ale utvořen především s cílem apelovat na city, spíše než na ekonomické výhody, jako tomu bylo v případě utváření rámce průmyslovými aktéry při prosazování dohody TRIPS. Jedná se tedy o vytváření evaluativní normy, která má hodnotící morální obsah.

Hlavním rámcem se zde stalo utvoření souvislosti mezi přísnými zákony na ochranu duševního vlastnictví a veřejnou krizí HIV/AIDS. „Uskupení nevládních organizací záměrně utvořilo rámec, který označoval 'nenasytné' farmaceutické korporace za viníky, zodpovědné za milióny zbytečně ztracených lidských životů.“¹⁰⁰ Druhá část rámce, který se snažila koalice vykreslit, aby dosáhla svého cíle, byla postavena na představě, že kopírování patentu znamená zachránění života. Je dobré zde zmínit, že Finnemore a Sikkink zmiňují ve své teorii, že takové rámce, které se snaží zohlednit fyzickou újmu nebo ohrožení na zdraví mají větší pravděpodobnost úspěchu.

Jiné faktory, které pomohly při utváření agendy nebyly předvídatelné, přesto byly velmi dobře využity. Kromě samotné zdravotní krize nemoci AIDS to pak byla například samotná volební kampaň předcházející volbě prezidenta, která umožnila příležitost zviditelnit se. Pozitivně také pomohlo, že prezident Clinton končil ve své funkci a chtěl zanechat po všech svých skandálech také určitý odkaz. V neposlední řadě se naskytla příležitost jak zdiskreditovat farmaceutické firmy i vládní kruhy při hrozbách teroristických útoků antraxem.

Již bylo zmíněno, že motivace celé koalice by spíše ušlechtilá. Na druhou stranu nesmíme opomenout i racionální zájmy, které někteří aktéři v rámci celé kampaně měli. Tím hlavním bylo snížit cenu léků, což plnohodnotně splňuje morální podmínku ušlechtilosti. V kampani se zároveň velmi angažoval kandidát na funkci prezidenta, Ralph Nader, jehož jistým zájmem bylo zviditelnit se před volbami.

¹⁰⁰ Ibid.

Zároveň se na kampani podílely některé firmy, které vyráběly generická léčiva. I tyto firmy by měly z prosazení normy jistý materiální prospěch.

Při prosazování normy je také velmi důležité všimnout si procesů, pomocí kterých aktéři přesvědčují státy o potřebě přijetí normy. Transnacionální koalice nejprve využila svého napojení na Světovou zdravotní organizaci, jejíž nátlak má relativně významnou hodnotu. „Kampaň nevládních organizací hledala cesty, jak uplatnit prostředky jedné mezinárodní organizace k představení svého normativního rámce jiné [mezinárodní organizaci].“¹⁰¹ Další snahou o zviditelnění bylo využití mediálních prostředků v době ministerského zasedání WTO v Seattlu v roce 1999. Koalice ve stejnou dobu svolala konferenci, na které vydala Amsterodamské prohlášení, požadující, aby se problematikou WTO zabývala.

Další způsob, jak mohla koalice lépe přesvědčovat veřejnost i média, potažmo i okolní státy, o své normě bylo v rámci americké volební kampaně v roce 2000. Kandidát na prezidenta Ralph Nader obratně této kampaně využil. V rámci kampaně se také povedlo zdiskreditovat kandidáta Ala Gorea, který byl svou kampaní úzce napojený na farmaceutický průmysl. Během několika jeho předvolebních vystoupení se objevily protesty upozorňující na stav situace a propojenosti kandidáta. I ty měly velký účinek, protože byly přenášeny do televizního vysílání živě.

Finnemore a Sikkink ve své teorii zmiňují, že některé normy jsou prosazovány ve velkém konkurenčním prostředí. Je ovšem velmi zajímavé, pokud je ve stejné záležitosti proti určité normě postavena norma protichůdná, což se také stalo v případě této kampaně. Na normativní rámec „kopie = život“ reagovaly farmaceutické firmy proti-normou „patenty = výtěžky = výzkum = lék“, s argumentací, že vysoké profity z léků vedou k dalšímu rozvoji, který by mohl pomoci nalézt definitivní lék na AIDS. I tomuto tvrzení se transnacionální koalice

¹⁰¹ Ibid.

uměla postavit, když zjistila, že některé firmy koupily licence na léky od výzkumných laboratoří podporovaných státem. To pomohlo zviditelnit i jejich kampaň protože nyní už se jednalo o profitování na lécích vyvinutých za peníze daňových poplatníků, přitom na úkor chudých států. To, že je výzkum a rozvoj léků ve skutečnosti financován vládou se stalo další součástí rámcové strategie.

Transnacionální koalice aktérů se ukázala jako velmi obratný komunikátor a využívala každé možnosti upozornění na nutnosti normu prosadit. Díky tomu, že se v její kampani naskytly i výhodné příležitostné momenty. Například to, že se vláda Jižní Afriky rozhodla postavit v soudním procesu Asociaci výrobců léčiv „bylo kritickým prvkem k podchycení zájmu globálních médií. ... Jihoafrický soud byl natolik významný, protože umožnil, mnohem lépe než jakákoliv předchozí událost, zvýšit povědomí veřejnosti o dopadech globálních pravidel patentování.“¹⁰² Velmi také pomohlo, když se po útocích z 11. září objevila hrozba antraxu a americká a kanadská vláda byly připraveny v tomto momentu „krize“ vydat povinné licence na antibiotika, která mohla následky antraxu léčit. Občanská společnost velmi rychle mediálně upozornila na tento „dvojitý metr“, protože vlády ve stejnou dobu „aktivně blokovaly návrhy na vyjasnění pravidel WTO, které by umožnily rozvojovým zemím používat povinné licence stejným způsobem.“¹⁰³ Ze strachu z obvinění z pokrytectví nakonec vláda USA a Kanady od svého záměru ustoupily. Už zde se dá dohledat moment 'studu', který by mohl vypovídat o tom, že prosazovaná norma začala být efektivní.

Zlomový bod, tedy moment, kdy kriticky potřebná většina přejímá normu nastal ale už v okamžiku, kdy „v Seattlu na ministerském setkání WTO oznámil

¹⁰² Mayne, R., (2002): 'The Global Campaign on Patents and Access to Medicines: An Oxfam Perspective', In. Drahos, P., Mayne, R., *Global Intellectual Property Rights: Knowledge, Access and Development*, New York, Palgrave Macmillan, s. 249.

¹⁰³ Ibid., s. 253.

prezident Clinton významnou změnu v americké politice, reagující na cíle kampaně o přístupu. Řekl, že USA změní svoji obchodní politiku tak, aby podpořily africký přístup k lékům na HIV/AIDS."¹⁰⁴ O rok později Clinton vydal výkonné nařízení, které zakázalo vyvíjet nátlak USTR na sub-saharské africké země v této oblasti. Ani administrativa George Bushe toto nařízení nezrušila. V červnu 2001 pak Spojené státy oznámily na vůbec prvním zvláštním zasedání Valného shromáždění OSN, věnovanému problematice veřejného zdraví a AIDS, že v rámci WTO ustupují od své žaloby proti Brazílii.

3.3.2. Rozšíření evaluativní normy

Někdy do této doby bychom mohli zasadit i počátek druhé fáze, tedy rozšíření normy. Díky podpoře v lokálních státních strukturách se norma veřejného zdraví rozšířila i na jiné než státní subjekty. Soukromé společnosti začaly významně snižovat ceny léků. „Po nabídce firmy Cipla poskytnout 'koktejl' 3 léků proti AIDS za \$350 dolarů za rok (oproti \$10.000 - \$15.000, které platí američtí pacienti), snížily cenu i další firmy a Pfizer dokonce začal nabízet jeden lék zdarma."¹⁰⁵ V červnu se pak prokázal dopad aktivit transnacionální koalice, protože se na zvláštní schůzi, věnované problematice přístupu k léčivům, sešla Rada TRIPS, která rozhodla, že „TRIPS by neměl zasahovat do ochrany veřejného zdraví“¹⁰⁶. Deklarace WTO v Dauhá pak konečně přijala následující rezoluci:

„Dohoda TRIPS nezabraňuje a neměla by zabráňovat členským zemím, aby činily opatření, které má chránit veřejné zdraví. Každý člen má právo na zajištění povinných licencí a na svobodné určení principů, za jakých tyto licence zaručí.

¹⁰⁴ Sell, S., Prakash, A., (2004): "Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights", *International Studies Quarterly* 48:1 (2004), s. 166.

¹⁰⁵ Ibid., s. 167.

¹⁰⁶ Ibid.

Každý člen má právo určit, co značí národní stav nouze ... čímž je myšleno, že krize veřejného zdraví, včetně té vztahující se na HIV/AIDS, tuberkulózu, malárii a další epidemie, může být národním stavem nouze.¹⁰⁷

Za touto rezolucí následovalo v srpnu, v roce 2003, Všeobecné rozhodnutí rady, které „umožňuje zemím s produkční způsobilostí, aby vyvážely léky vyrobené v rámci povinných licencí, do zemí, které je sami vyrábět nemohou. ... Přes třicet rozvinutých zemí se zavázalo k rozhodnutí, že pod tímto rozhodnutím dovážet nebudou. ... řada dalších konstatovala, že tak učiní pouze v případě nouze nebo ve velmi urgentních případech.“¹⁰⁸ V současné době se již pouze čeká, až se toto rozhodnutí stane trvalým dodatkem dohody TRIPS, což by mělo nastat po ratifikaci dvěma třetinami všech členů WTO, nejpozději do 1. prosince 2007. Mezi aktéry této druhé fáze jsou tedy jak vlády, tak i firmy, které postupem přistupují na změny v TRIPS a stejně tak i samotná WTO.

3.3.3. Internalizace evaluativní normy

Stávající situace dokazuje, že v současnosti tato nová norma o veřejném zdraví čeká na svoji internalizaci. Byť neproběhly zatím všechny ratifikace, WTO již předtím plně přijala potřebná usnesení, aby včas vstoupily v platnost nové postoje k problematice veřejného zdraví. V každém případě byla kampaň o přístupu transnacionálních koalic úspěšná v navržení a přijetí normy. Až teprve výsledky samotných ratifikací ukážou, zda se norma nachází v blízkosti svého třetího stádia. Ruth Mayne už v roce 2002 napsala, že jak „ukazují poslední politické diskuze a

¹⁰⁷ World Trade Organization, (2001): *Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health*, WT/MIN(01)DEC/2, 20 November 2001., http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trips_e.htm (18.05.2006).

¹⁰⁸ World Trade Organization, (2005): *Trips and Public Health: The situation in late 2005*, http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/health_background_e.htm, (18.05.2006).

události v tisku, včetně nedávných diskuzí Světového Ekonomického Fóra, otázka reformy TRIPS se nyní posunula do středního proudu¹⁰⁹. Až samotný čas ukáže, míru, v jaké se stane stávající norma samozřejmostí. Přesto je její přijetí důležitou změnou, ke které dospěly státy až následkem aktivit koalice globální občanské společnosti.

Jako zastánci norem se tedy v případě dohody TRIPS prosadili i aktéři transnacionální občanské společnosti. Jejich normativní rámec byl postaven na morální ideji, že zdraví je přednější než finanční profit. Když utvořili tito aktéři transnacionální koalice jasný rámec, začali ho také prosazovat a to snahou ovlivnit a zmobilizovat veřejnost i média. Díky několika dalším neplánovaným, ale výhodným okolnostem se jim podařilo vzbudit zájem a pomocí různých organizačních platforem se jim nakonec i podařilo normu rozšířit. Protože je už v současnosti vnímána jako vhodná a dobrá norma, je velmi pravděpodobné, že bude v budoucnosti i internalizována.

¹⁰⁹ Mayne, R., (2002): 'The Global Campaign on Patents and Access to Medicines: An Oxfam Perspective', In. Drahos, P., Mayne, R., *Global Intellectual Property Rights: Knowledge, Access and Development*, New York, Palgrave Macmillan, s. 257.

4. ZÁVĚR

Účelem této práce bylo zjistit jakou úlohu hrají nestátní aktéři v ovlivňování systémů globálního vládnutí a do jaké míry může toto ovlivňování způsobit hodnotovou změnu. Bylo potřeba hlubší analýzy, aby se vyjasnilo postavení nestátních aktérů v dnešním globalizovaném světě. Po kratší analýze základních pojmů jsme přistoupili na skutečnost, že v rámci současného komplexního přístupu v mezinárodních vztazích existuje pojem, jako globální vládnutí, který popisuje především regulaci všech problémů, které mají globální ráz. Také se vyznačuje specifíčností svých institucí, které v posledních letech stále častěji přicházejí do kontaktu s nestátními aktéry. Tato interakce vede k systému komplexního multilateralismu, který se vyznačuje tím, že v jeho rámci velmi úzce spolupracují nestátní aktéři společně s institucemi, které řídí vybrané aspekty globálního vládnutí.

V tomto světle jsme se pokusili vymezit, kdo nestátní aktéři jsou a dospěli jsme k definici, že jde o finančně nezávislé entity, působící mimo vliv státní kontroly a zároveň přesahující dvou a více hranic, jejichž hlavním cílem je ovlivnit politické výsledky. Při pozdější aplikaci naší případové studie se nám potvrdilo, že oba uvedené příklady vyhovují této definici nestátních aktérů.

Zároveň jsme krátce analyzovali podobu globální občanské společnosti, která velkou měrou ovlivňuje některá transnacionální politická uskupení, a se kterou je mnohdy v literatuře nakládáno jako se synonymem pro nestátní aktéry. Ta je popsána jako dobrovolné uskupení, které má za cíl ovlivnit určitým způsobem společnost, v tomto případě pak především její novou globální podobu.

Krátkým pohledem do historie vzniku globální společnosti jsme potvrdili, že se za léta vyvinula značná míra aktivit nestátních aktérů a občanské společnosti,

což dále vedlo k vyjmenování podmínek účinnosti globálních aktérů. Pokud bychom některé z těchto teoretických podmínek aplikovali na příklady naší případové studie, dospěli bychom k závěru, že se náš příklad skutečně zabývá reprezentativním prvkem nestátních aktérů (v prvním případě) globální společnosti (v případě druhém).

Zároveň jsme našli odpověď na druhou část naší otázky, tedy na míru, do které může interakce nestátních aktérů vést ke změně. Pro tento účel jsme představili sociálně konstruktivní teorii Ideového životního cyklu, která proklamuje, že utvářením normativních rámců je možné nastavit agendu kýženým směrem, o to snadněji pak, je-li náš cíl ušlechtilý. Zároveň tato teorie přesně popsala, jak probíhá tato samotná změna normy a jak tato norma vstupuje do mezinárodních vztahů.

Pro potvrzení této teorie jsme představili případovou studii, která pojednává a dvou momentech zásahu nestátních aktérů v případě Dohody TRIPS a jejího dopadu na veřejné zdravotnictví rozvojových zemí. Jako nestátní aktéry jsme představili jak ekonomicky zainteresované firmy, tak transnacionální koalice nevládních organizací, s ušlechtilejšími záměry. Přitom jsme si při aplikaci jejich normativních rámců nemohli nevšimnout, že „strategie a aktivity těchto dvou konkurujících uskupení jsou velmi podobné. V podstatě obě uskupení uplatnila nátlak státní moci, aby docílila svého účelu – firmy skrze americký federální USTR, aby prosadily práva duševního vlastnictví. Nevládní organizace zase skrze povinné licencování vlád Jihoafrické republiky a Brazílie, aby ... zajistily levné léky na AIDS.“¹¹⁰

¹¹⁰ Sell, S., Prakash, A., (2004): "Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights", *International Studies Quarterly* 48:1 (2004), s. 168.

To nám také přesvědčivě dokazuje, že úloha nestátních aktérů je stále velmi závislá na státní moci. Byť nezávislí a operující v globální rovině, k tomu, aby prosadili své normativní záměry musí nestátní aktéři využívat moci států. Přesto má jejich hlas svoji úlohu a svůj význam, podobně, jako je tomu v případě médií, hlídacím psa demokracie. V momentě, kdy chtěly soukromé firmy začlenit ochranu práv duševního vlastnictví do mezinárodní agendy, nestála proti nim žádná uskupení transnacionálních koalic. Možná i proto bylo opatření TRIPS relativně poklidně přijato. Jeho následné dopady však již byly vnímány s pevným přesvědčením, že je potřeba změny, což také občanská společnost pomohla mediálně rozšířit do všech koutů světa.

Úloha nestátních aktérů může tedy mít podobu kontrolního mechanismu, ale i poradního orgánu. Jejich vliv je doložitelný a vzhledem k rapidnímu rozvoji komunikačních technologií se zdá nepravděpodobné, že by v budoucnosti opadnul.

Zároveň míra motivace může být velmi silně hodnotově nebo morálně zakořeněna. V takovém případě je ovlivněn i rámec normy, která je prosazována. I menší míra změny může způsobit hodnotovou změnu. V případě soukromých firem tlačících na prosazení práv duševního vlastnictví nebyl nabídnutý režim ve svém kontextu zločinný, uvědomíme-li si, že byl navržen v souladu s liberálně-ekonomickou doktrínou. Naopak, byl posunem, který chtěl vyřešit problematiku černého trhu, který prodával draze a složitě vyvíjené produkty zkopírované a zlevněné, aniž by cena reflektovala jejich náklady. To, že tato skupina odmítala ustoupit v momentě, kdy bylo jasné, že jejich nároky ohrožují životy lidí na celém světě, mělo vliv na její reputaci. Nová změna prosazená posléze nevládními organizacemi pak samozřejmě v očích veřejnosti působila morálně mnohem ušlechtleji. Způsob ovlivňování globálního vládnutí může nicméně velmi podstatně

způsobit kvalitativní změnu chování, protože normativní rámec aktér určuje sám, s ohledem na racionální pravděpodobnost jeho prosazení.

Nestátní aktéři tedy plní v současném systému globálního vládnutí velmi významnou úlohu, která ale i nadále závisí na moci a na způsobu jednání států. Na druhou stranu je ale její pozice velmi silná, protože má potenciál v ovlivňování veřejného nebo politického života, ať už konzultováním, nátlakem nebo lobováním. Princip hodnotové změny si aktér udává sám. Pokud je utváření normativního rámce racionální a rafinované, může i kýžená změna být velmi významná.

5. SEZNAM LITERATURY

Základní obecná:

Baylis, J., Smith, S., Eds., (2001): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, Oxford University Press.

Bhagwati, J., (2004): *In Defense of Globalization*, New York, Oxford University Press.

Held, D., Archibugi, Koenig-Archibugi, M., (2003): *Taming Globalization: Frontiers of Governance*, Cambridge, Polity Press.

Held, D., McGrew, A., (2002): *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Cambridge, Polity Press.

Martin, L., Simmons, B., Eds., (2001): *International Institutions – An International Organization Reader*, Cambridge, Mass., the MIT Press.

Základní monografická:

Neperiodická:

O'Brien, R., Goetz, A. M., Scholte, J.A., Williams, M., (2000): *Contesting Global Governance*, Cambridge, Cambridge University Press.

Correa, C.M., (2000): *Intellectual Property Rights, the WTO and Developing Countries: The TRIPS Agreement and Policy Options*, Penang, Malaysia, Third World Network.

Diehl, P.F., Ed., (1997): *The Politics of Global Governance: International Organizations in an Interdependent World*, Boulder, Col., Lynne Reinner Publishers.

Drahos, P., Mayne, R., (2002): *Global Intellectual Property Rights: Knowledge, Access and Development*, New York, Palgrave Macmillan.

Foltýn, J., Kafková, T., Kopicová, M., Lebeda, P., (2005): *„WTO před zasedáním v Hongkongu: Mezinárodní obchod a rozvoj – Pozice EU a ČR.*, Praha, Pražský institut pro globální politiku – Glopolis.

Held, D., Koenig-Archibugi, M., Ed., (2003): *Taming Globalization: Frontiers of Governance*, Cambridge, Polity Press.

Josselin, D., Wallace, W., Ed., (2001): *Non-state Actors in World Politics*, New York, Palgrave Publishers.

Khagram, S., Riker, J.V., Sikkink, K., Ed., (2002): *Restructuring World Politics: Transnational Social Movements, Networks and Norms*, Minneapolis, Minn., University of Minnesota Press.

Maskus, K., (2000): *Intellectual Property Rights in the Global Economy*, Washington, Institute for International Economics.

Ougaard, M., Higgott, R., Ed., (2002): *Towards a Global Polity*, London, Routledge.

Rischar, J.F., (2002): *High Noon: Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them*, New York, Basic Books.

Scholte, J.A., Schnabel, A., (2002): *Civil Society and Global Finance*, London, Routledge.

Sell, S., (2003): *Private Power, Public Law: The Globalization of Intellectual Property Rights*, Cambridge, Cambridge University Press.

Watal, J., (2001): *Intellectual Property Rights in the WTO and Developing Countries*, The Hague, Kluwer Law International.

Periodická:

Barnett, M.N., Finnemore, M., (1999): 'The Politics, Power, and Pathologies of International Organisations', *International Organization*, 53(4).

Bartelson, J., (2000): 'Three Concepts of Globalization', *International Sociology*, 15 (2).

Finnemore, M., Sikkink, K., (1998): 'International Norm Dynamics and Political Change', *International Organization*. 52(4), s. 887-917.

Keck, M.E., Sikkink, K., (1999): 'Transnational Advocacy Networks in International and Regional Politics', *International Science Journal*, 51 (159).

Scholte, J. A., (1997): 'Global Capitalism and the State', *International Affairs*, 73 (3).

Sell, S., Prakash, A., (2004): "Using Ideas Strategically: The Contest between Business and NGO Networks in Intellectual Property Rights", *International Studies Quarterly* 48:1 (2004): 143-175.

Ostatní zdroje:

Potůček, M., (2005): „Konceptuální základy strategického vládnutí – Koncept“, pp. 4., http://martinpotucek.cz/download/konceptualni_zaklady_strat_vlad.pdf , (10. 05. 2006)

World Trade Organization, 2001, *Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health*, WT/MIN(01)DEC/2, 20 November 2001., http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindedl_trips_e.htm , (18.05. 2006)

